

พระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
พิมพ์ขึ้น

๑๕๑.๓๐๕๖

(๑) ๑๙๑๖

31

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวมครั้งที่ ๓

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

โปรดให้พิมพ์เมื่อ บ.จ. พ.ศ. ๒๔๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง กข.

เลขหมู่ 459.3056

ค 196 ม

เลขทะเบียน ๒.๓๑๒.๑๒๕๑๑

๕๖๑

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหามกุฏ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชสมภพวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ สวรรคต วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑

คำนำ

พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๕ รวม ๘ ฉบับเหล่านี้ ได้คัด
สำเนาต่อมาจากสมุดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรี
ธรรมราชธำรงฤทธิ ซึ่งทรงเขียนไว้ด้วยลายพระหัตถ์ และทรงเซ็น
พระนามไว้เบื้องหน้าว่า สมมตวงษ์ ได้ทรงเริ่มคัดตั้งแต่วันที่ ๒๓ ตุลาคม
ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘) จนจบทั้ง ๘ ฉบับเมื่อวันที่ ๑๘ มีนาคมค.ศ. นั้น
แล้ว ทรงจำนำสมุดที่ทรงคัดไว้ ว่าเขียนพระราชหัตถเลขาในรัชกาล
ที่ ๕ เล่ม ๓

แต่ก่อนนี้ได้เคยเห็นพระราชหัตถเลขาเหล่านี้ในสมุดทำถอเผาที่
ห้องอาลักษณ์ แต่ติดการ่วนอยู่เลย ก็หาได้มีเวลาคัดมาไม่ คิดเห็น
ว่าจะเปนกรมพระสมมตอมรพันธ์ ทรงนำมาให้ทรงหัตถ์คัดเขียนหนังสือ
ซึ่งควรรู้ควรจำไว้ จึงได้ทรงคัดขึ้นสมุดกระต่ายด้วยหมึก จากสำเนา
ฎาร่างเดิมในสมุดถอเผาที่ใดเห็นมาแต่ก่อนนั้นเอง

พระราชหัตถเลขาเหล่านี้ มีเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่องที่เป็น
ประโยชน์ในพงศาวดารมาก เพราะมีข้อความพิศดารซึ่งยังไม่เคย
ได้เห็นจากที่อื่น ๆ ทั้งพระอาการประชวรในสมเด็จพระเทพสิรินทราวรม
ราชินีนาถนั้นเป็นต้น มีเรื่องต่าง ๆ ที่น่าอ่านน่าฟังเป็นอย่างยิ่ง มีข้อ
ความที่ควรรู้ควรจำเป็นอันมาก จะหาจากที่แห่งอื่น ๆ ไม่ได้ก็เหมือน
ในพระราชหัตถเลขาเหล่านี้

ได้ให้ลูกหญิงวงศ์ทิพย์สาคักขินช่วยพิมพ์คัดอีกฉบับ ๑ ได้ช่วย
สอบทานกันสำเนาแล้ว เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๔๖๓

ครั้นในศก ๒๔๖๕ นี้ เห็นว่าในเดือนพฤศจิกายนจนมกราคม
 ช่างน่าน ข้าพเจ้าจะมีอายุเท่ากับพระชนมายุของทูลหม่อม กีบเท่าอายุ
 ของแม่ คือ ๖๔ ปีกับเดือนเศษ ซึ่งคิดไว้ว่า ถ้ายังไม่สิ้นชีวิต ก็จะ
 ขำเพี้ยกุศลอุทิศถวายฉลองพระเศวตพระคุณทูลหม่อม กีบฉลองคุณ
 ของแม่ด้วย จึงนกลองพระราชหัตถเลขาเรื่องนี้ ว่ายังไม่ได้พิมพ์ขึ้นไว้
 จะสาบสูญไปได้ง่าย และทราบน้ำพระหฤทัยเจ้านายว่า ไปรทหนึ่งสื่อ
 อย่างนี้ยิ่งนัก ถ้าได้ทรงคงจะมีพระหฤทัยชื่นชมยินดีด้วยเป็นแน่ เพราะ
 เชื่อว่าน้ำพระหฤทัยนั้น จะไม่ผิดจากใจข้าพเจ้าเอง คือถ้าได้พบเห็น
 พระราชนิพนธ์ฯพระราชหัตถเลขาของทูลหม่อมเมื่อใดแล้ว ก็เกิด
 ความโลมโลมชื่นใจขึ้นอย่างยิ่งเมื่อนั้น เพราะเหตุฉนั้นจึงได้คิดพิมพ์
 พระราชหัตถเลขาขึ้น สำหรับถวายเจ้านายและแจกแก่ลูกหลานทั้งมิตร
 สหายที่ได้อุ่นโมทนาในการขำเพี้ยกุศลครั้งนี้ เพื่อเป็นประโยชน์และ
 ความสุขทั่วกัน

อนึ่งขอขอบพระทัยในกรมพระดำรงราชานุภาพ ที่ได้ทรงพระ
 เมตตาช่วยแก่การพิมพ์หนังสือนี้ และได้ทรงเติมคำอธิบายนาม
 ต่าง ๆ ในครั้งนั้นให้ทราบ ว่าในขณะนี้ ทราบกันว่าเป็นใคร ๆ ให้เข้าใจ
 แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

กรุงเทพ ฯ
 ๓๘ ตุลาคม ๒๔๖๕

ทูลหม่อม

สมเด็จพระปิยมหาราช ศรีพัชรินทรมาตา
ประสูตวันที ๕ มีนาคม ๒๓๘๒
สิ้นพระชนม์วันที ๑๓ เมษายน ๒๔๕๓

สารบาญเรื่อง

ในพระราชหัตถเลขา

ฉบับที่ ๑ ถึงพระองค์เจ้าขัติยวงษา ลงวันจันทร์เดือนเจ็ดแรมค่ำหนึ่ง
ขลุ่ยทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ (วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๐๓)
ว่าด้วย—ท่านทรพย์ภรรยาพระยาวิจิตรโกกรเสวยพระราชหัตถ
ฉบับก่อนนี้ออกไป — กรุงเทพมหานครหัวเมืองที่ใกล้มีความใช้
ย่องใหญ่ — พระองค์เจ้าวาณิชรัตนกัญญาภิระชวรไม่เป็นอัน
ตราาย — ในพระราชวังขวร้วยตายกันหลายคน — การเมรุ
พระศพกรมสมเด็จพระเทศาศิคร — การศพเจ้าพระยามหาศิริ
ธรรมพระราชทานเงินแจกแก่ญาติให้ทำบุญ — การศพหม่อม
เจ้าพุ่ม — ใ้ช่างเผือกโทะจะขึ้นวางเป็นพระเสวตริวิมลวรรณ
— วังน้ำเสด็จเสด็จพาพบความใช้คนตามเสด็จตายเสด็จกลับว่าจะ
เสด็จทะเลตวันตก — พระองค์เจ้ามณฑุชานพ (สมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ) ประสูติ — สมเด็จพระ
เทพศิรินทรา ตั้งแต่ประสูติสมเด็จพระเจ้าพญาภูรังษิกรม
พระยาภาณุพันธุวงศ์แล้ว ทรงชุบฉอมมากไป — พระองค์เจ้า
ศรีสิทธิธงไชย (กรมขุนศิริธงสังกาศ) กับพระองค์เจ้า
อรไทยเทพกัญญาอยู่คืออยู่ — หุ่น เมฆขลา (เจ้าจอมมารคา
เพง) ใ้รับประทานของฝากแล้วดีใจมาก — รับสั่งชวนให้
นายม่วง พระอุไทยนอกราชการบวช — พระราชทานของฝาก
ออกไป — ทรงพระวิตกด้วยอาการบวชของเจ้าพระยานคร —

ไปรตเกล้า ฯ ให้พระเสนหามนตรีวิชัยออกไป — ให้คิดทำนา
 เกลือและทำโรงหีบข้าว — และไปรตเกล้า ฯ ให้ลครชาตรี
 คืบออกไป — การศพพระยาวิริย์ภักดี — ตั้งพระยาเสนาภูษิต
 เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพังงา — พระภักดีภูษิต ข้า เป็นพระยา
 ตกวัว — นายสิ่งที่เป็นพระภักดีภูษิต — จะไปรตตั้งพระเสนหา
 มนตรีเป็นพระยาผู้ช่วย แต่ทำการยังค้างอยู่จึงรอไว้ — นำ ๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ฉบับที่ ๒

ฉบับที่ ๓

ถึงพระองค์เจ้าขมราช ลงวันพุธเดือนเจดแรมสิบสองค่ำ
 ๑
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

อรไทยเทพกัญญา เจ้าจอมมารดาบัว และหุ่นฤาเพง — เจ้า
 นายในวังนำพระบวรวงศ์เธอขึ้น ๑ เคยตามเสด็จพระราช
 ดำเนินไปเพชรบุรี พวกนั้นย่นถึงครึ่งวังนำเสด็จไปเมืองนคร
 ก็ได้รับของฝากมาแจก — เจ้าจอมมารดาน้อย ออกไปอยู่นคร
 ศรีธรรมราช ๔๒ ปี ไม่ควรปรักพรากกันนานจึงได้ทรงพา
 เสด็จออกไปอยู่ด้วยกัน เพราะทรงพระราชดำริเห็นเหตุ ๖
 อย่าง คือ — ๑ มารดาขอมจะยินดีแต่แก่บุตรยิ่งกว่าคนอื่น ๆ
 — ๒ ธรรมดาชนในโลก เจ้าบุญนายคุณจะยิ่งกว่ามารดาไม่มี
 เลย — ๓ เจ้าจอมมารดาน้อยแก่อายุ ๘๐ เศษแล้ว เก็บรวบรวม
 ของพระราชทานไว้ไม่ควรได้แก่ผู้อื่น — ๔ เลขสมทล็กไว้เมือง
 นคร ในพระองค์ก็มีอยู่มากยังไม่ได้ทรงใช้สอย — ๕ ทรัพย์สิน
 สิ่งของเจ้าจอมมารดาน้อยก็มาก ควรจะได้แต่แก่บุตร — ๖ เจ้า
 นายพี่น้อง กับคนคุ้นเคย จะทรงรางวัลแต่เมื่ออยู่ในกรุงก็ไม่
 ถนัดเหมือนเสด็จไปอยู่นครศรีธรรมราช — เพราะเหตุ ๖ อย่าง
 นี้ จึงได้ทรงพาเสด็จออกไป และบังคับจะทรงอนุเคราะห์ใคร ๆ
 บ้างขอให้ว่าไปให้ชัดเจน — พระราชทานเบี้ยหวัดเงินเดือน
 จำนวนชวอกโทศก กับยี่ระกาตรีศกส่งนำไปด้วย — นำ ๑๘

ฉบับที่ ๔

ถึงพระองค์เจ้าขอมราช ลงวันพุธเดือนสิบสองแรมสามค่ำ
 ยี่ระกาตรีศก จุลศักราช ๑๒๒๓ (วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๐๔)
 ว่าด้วย — กรมหมื่นวิศณุนาถ พระองค์เจ้าคณางค์ยุคล

(กรมหลวงพิชิตปรีชากร) ก็ย้สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรี
 สิริยวงศ์กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ จากสิงคโปร์ — พระยามนตรี
 สิริยวงศ์ เจ้าคุณหญิงเข้า พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ ก็
 กลับจากสักเลขด้วย — สมเด็จเจ้าพระยา ฯ กรายทูลว่าได้
 แวะขึ้นไปเมืองนครศรีธรรมราช เยี่ยมเจ้าจอมมารคาน้อย
 เจ้าพระยานคร เยี่ยมศพท่านผู้หญิงอิน และส่งเจ้าจอมมารคา
 น้อยใหญ่ ก็ย้ช้อยเล็ก แล้วกลับ — แต่กรมหมื่นวิเศษนารถ
 ก็ย้กรมหลวงพิชิต ไม่ได้เสด็จขึ้นเมืองนคร เพราะก่อนจะ
 ลงไปกลับคืน — พระยาเสนาานุชิต พระภักคินุชิต ก็ย้บุตร
 หลาน พระยาบริรักษ์ภทร มาถึงกรุงเทพ ฯ เค้นยกมาลง
 เรือที่ท่าทอง — ไปรคเกล้า ฯ ให้ยกเมืองตกว่าเป็นเมืองไท
 เต็มสร้อยชื่อพระยาเสนาานุชิต ให้ถือศักดินาหมื่น ๓ — ให้นาย
 เขี่ยม บุตรพระยาเสนาานุชิตเป็นพระวิจิตรภักดี ปลัดเมือง
 ตกว่า — ให้นายสิงห์บุตรพระยาเสนาานุชิต เป็นพระเรืองฤทธิ
 รักษาราษฎร ผู้ช่วย — ให้นายสงวนเป็นพระสุนทรภักดีผู้
 ช่วย — ตั้งให้ พระภักคินุชิต เป็นพระยาบริรักษ์ภทร ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองพังงา — ให้นายจัน บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรม
 ราช ที่ถึงแก่กรรมเป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยเมืองพังงา — ใ้
 นายอ่อนบุตรพระยาบริสุทธิ โลหภูมิณฑราธิบดี เป็นพระบริสุทธิ
 โลหภูมิณฑร ผู้สำเร็จราชการเมืองตกว่าทุ่ง ให้นายทองน้อย

นายอ่อนเป็นหลวงพิทักษ์ทวีปภูเก็ต ผู้ช่วยเมืองภูเก็ต —
ให้ยกเมืองภูเก็ตมาชนกรุง — เมืองเขมรเกิดรบพุ่งยุ่งยิงกัน
ในระหว่างบุตรองค์พระหริรักษ์ ทถงแก่พิราลัย — ไปรคเกล้าฯ
ให้เจ้าพระยามุขมนตรี พระยาสิทธิราชฤทธิไกร ยกไปทาง
บก พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระเสนา ยกไปทาง
เรือ — กรมหลวงมหิศวรินทร สิ้นพระชนม์ — เจ้าพระยาธรรมา
ธิกรณ์ (เสื่อ) ถึงอนิจกรรม — พระองค์เจ้ามณฑาทิสิ้นพระชนม์ —
พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ —
พระยาปราจิณ เป็นพระยามหาอำมาตย์ — พระองค์เจ้ามงคล
เลิศสิ้นพระชนม์ — พระอาการสมเด็จพระเทพสิรินธราประจวบ
จวนสวรรคต — เจ้านายข้าราชการในกรุงแลหัวเมืองบำเพญ
กุศล และถวายผ้ากฐนสิ่งของเงินปลีกทั้งที่ในหลวงและที่
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ — จำนวนวันพระชนมายุในสมเด็จพระราช
มาตามหัยกา, ในพระองค์เจ้ามงคล กับในสมเด็จพระเทพ
สิรินธรา — เจ้าฟ้าอิสราพงศ์ ประจวบสิ้นพระชนม์ — พระองค์
เจ้านิลธาดาสิ้นพระชนม์ — เจ้าจอมมารดาแพ ถึงอสัญญ
กรรม — พระอาการประจวบของพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้า —
กรมหลวงวงศาธิราชสนิทประจวบพระโรคคล้ายกับเจ้าพระยา
นครศรีธรรมราช — พระองค์เจ้าดวงจันทร์ประจวบหายแล้ว —
พระองค์เจ้าคาราทรงโคกเค็รได้ถึงเจ้าฟ้าอิสราพงศ์มาก — พระ

องค์เจ้าศรีสิทธิไชย กับพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา เป็น
 สุขอยู่ แต่เจ้าจอมมารทาบัว เป็นหน้าเหลืองเสีย—หนุ ขตร์เจ้า
 พระยามหาศิริธรรมสมคบกับหม่อมเจ้าบรรจง เป็นฉลน
 มาก — ตั้งแต่ประสูติพระนางเจ้า ฯ พระราชเทวีแล้ว มี
 พระองค์เจ้านารัตนาพระองค์เจ้าไชยานุชิต (กรมหมื่น
 พงศาทิศวรมหิป) กับพระองค์เจ้าบรรจบเบญจมา ประสูติ
 อีกสามพระองค์ — มีพระราชโอรส ๒๔ พระราชธิดา ๒๓
 รวม ๔๕ คืออยู่หมัดไม่ประชวร — การศพท่านผู้หญิงอื่น พระ
 ราชทานโกษูกับเงินและสังเคต ๗ ตำรับ—นำ ๒๖
 ถึงเจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก ลงวันศกกรเคื่อนหกชนส์คำ บจอ
 จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๒๔ (วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๐๕)
 ว่าด้วย—ไ้ทรงรับหนึ่งสือบอกพระอาการพระองค์เจ้าขทมราช
 พระชนม์ ๗๕ ปี ประชวรพระโรคลมอ้ามพาด — คล้ายเจ้า
 จอมมารคาน้อยใหญ่อายุ ๔๗ ปี — คล้ายพระองค์เจ้าสว่างพระ
 ชนม์ ๔๖ ปี—คล้ายอาการเจ้าพระยานคร—กรมพระพิพิธโภาค
 ภูเขนทรก็ประชวรเหมือนกัน — กรมหลวงวงศาธิราชสนธิเป็น
 หมออย่างเอกในกรุงเทพ ฯ ก็ประชวรเหมือนกัน — จะให้
 ไปรับพระองค์เจ้าขทมราชเสด็จกลับ ก็ทรงพระวิตกด้วย
 ทางไกล และไม่มีหมอดีกว่าที่มีอยู่แล้ว—ให้ปลุกษากันกับ
 เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ และน้อยเล็ก พระยาเทพอรชุน

ฉบับที่ ๕

พระเสนาหามนตรี พระยกระษัตริย์ กษัตริย์การ คิดอ่านค
 ว่าจะควรเสด็จเสด็จกลับฤๅไม่ ได้โปรดให้เรือไปรับไม่ชั
 รับสั่งแล้ว— หน้า ๔๐

ฉบับที่ ๖

ถึงพระองค์เจ้าขัติยวงษา ลงวัน เดือนแปด ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
 จุลศักราช ๑๒๒๕ (สิงหาคม ๒๔๐๖) ว่าด้วย— ทรงพระราชวิตก
 ถึงพระอาการที่พระองค์เจ้าขัติยวงษาประชวร — เจ้าจอมมารดา
 น้อยออกไปอยู่นคร ๔๕ ปี อายุ ๘๘ แล้ว — จะเสด็จพระราช
 ดำเนินไปแวะปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช — จะโปรดเกล้า
 ให้กรมขุนศิริราชสังกาศพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา กับเจ้า
 จอมมารดาขัติยวงษาไปเฝ้า — ถ้าจะเสด็จกลับก็จะรับกลับ
 มา— พระองค์เจ้าคุณศิลาพระชนม์ — กรมหมื่นเทวานุรักษ์
 พระชนม์— หน้า ๔๕

ฉบับที่ ๗

ถึงพระยาวิเชียตสรรไกร พระเสนาหามนตรี (ไม่ไต่ลงวัน แต่
 เหนจะเป็นวันเดียวกันกับฉบับที่ ๖ ซึ่งคงอยู่ในระหว่างวันพุธ
 เดือนแปดอศุราสาธ แรมหกค่ำ กับวันศุกร์เดือนเดียวกัน
 แรม ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ ๕ กับ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๐๖) ว่าด้วย—
 เรือบรมราชวรฤทธิ คือภายหลังเปลี่ยนเรียกว่าอรรคราช
 วรเดช จะเสด็จไปปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช — แต่จะไม่
 เสด็จขึ้นเมือง — จะโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ ๒ พระองค์กับเจ้า
 จอมมารดาขัติยวงษาไปเฝ้า พระองค์เจ้าขัติยวงษา — ให้จัดพาหะ

มารับสั่ง — และให้คอยประกบประคองรับเสด็จพระองค์เจ้า
ขัติยราชกุมาร — หน้า ๔๘

ฉบบที่ ๘ ถึงเจ้าจอมมารทนน้อยใหญ่ และเจ้าจอมมารทนน้อยเล็ก
ลงวันพฤหัสบดี เดือนสิบ ขึ้นห้าค่ำ ยุกุนเขมยจศก จุล
ศักราช ๑๒๒๕ (วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๐๖) ว่าด้วย — เสด็จ
พระราชดำเนินกลับจากหน้าเมืองนครศรีธรรมราช วัน
อาทิตย์เดือนเก้าแรมแปดค่ำ — ถึงกรุงเทพฯ วันพฤหัส
เดือนเก้าแรมสิบสองค่ำ เสด็จเสด็จพระองค์เจ้าขัติยราช
ขัตติยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง — อธิบายพระราชประสงค์ในเรื่อง
เสด็จไปและกลับนี้ ให้ชี้แจงแก่เจ้าจอมมารทนน้อย — หน้า ๕๑

ฉบับที่ ๑

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา
กระหม่อมฉัน (๑) ให้ทราบพระเหตุที่ว่า ท่านทรพิชัยภรรยาพระยาวิจิตร
สรไกร (๒) ได้รับหนังสือแลสิ่งของไปจากหม่อมฉันแล้ว ได้ออกไป
เรือแล่นไปแต่ฉนวนจันทร์เคอนส์แรมสี่สามคำ กระหม่อมฉันไว้ใจว่า
ถ้าลมคล่องต้องทางไป ก็เห็นจะถึงเมืองนครศรีธรรมราชก่อนวัน
สงกรานต์ สิ่งของกับหนังสือที่ฝากถวายไปนั้น เห็นข้านักจะถึงแล้ว

ในเดือนห้าข้างขึ้นที่ในกรุงเทพ ฯ แขวงกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง
ใกล้เคียงมีความไข้ชวงใหญ่ลงรากเกิดขึ้น คนตายตั้งแต่ชนค้ำหนึ่ง
สองค้ำ วันละสามสี่ห้าคนขึ้นไปทุกวัน เป็นความไข้ย่อยสลายหัวสียหกวัน
จึงค่อยสงบลง ในความไข้ครั้งนั้นคนตายแต่ไพร่มาก เมื่อเปรียบกับ
ความไข้ครั้งก่อน ๆ ก็เห็นว่าคนตายไม่มากนัก คิดนับคนในกำแพง
กรุงเทพ ฯ ภายในวันกำลังความไข้ชกนั้น วันละ ๓๔, ๓๕ คน เพียง
นั้นแล้วก็ค่อยลดน้อยลงมา ในความไข้ครั้งนั้น พระราชวงศานวงศ์ แล
ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในที่มิตำแหน่งเฝ้าในพระบรมมหาราชวังนี้ จนพระ
ราชาคณะ ถานานุกรมยาเวียง ไม่มีใครเป็นอันตรายจนคนหนึ่งขึ้นไป
วาณรตนกัญญา บุตรหญิงของหม่อมฉันคนหนึ่ง ซึ่งเป็นบุตร
มารดาชอแก้วนน ขวลงคนหนึ่ง อากการมากหมอไม่รับ แต่รักษา

คำที่หมายเลขในวงไว้ นั้น มีอธิบายอยู่ต่อท้ายพระราชหัตถ

เลขาทุกฉบับ

อยู่หลายวันก็หาย หาดายไม่ เขียนบุตรพระยาเสนาฯ (๓) บ่วยลง
 คน ๑ ก็รักษาหาย ความไข้ครั้งนั้นในวังนี้ใครเป็นลงเขาก็รีบไปเสียนอก
 วัง เพราะเป็นไฟร้ ตั้งแต่เกิดความไข้มาจนสงบ นัยคนที่ช่วยมาก
 ต้องเอาไปนอกวัง วันละคนหนึ่งสองคนขึ้นไป จนเมื่อกำลังชุก
 วันละ ๑๖, ๑๗ คนนั้น นัยได้ ๗๓ คน สืบได้ว่าไปตายเสีย ๔๓ คน
 หาย ๓๐ คน มีคนที่ตายในวังนี้คนหนึ่งแต่หม่อมเจ้าปลาตะเพียร บุตร
 พระองค์เจ้าสุท (๔) บุตรมีขุขานันคนเดียว ก็เป็นคนไม่ได้อยู่ใน
 ตำแหน่งเฝ้า เป็นแต่คนเข้ามาอยู่กับพี่น้องในวัง

ในพระบรมราชวังนั้น ไฟร้ ๆ ก็ตายมากเหมือนกัน ผู้เจ้าบ่หอ
 บู่โรงฤาหมอเวทย์มนต์ก็ห้ามไม่อยู่คอก ได้ยินว่าผู้ดีที่เป็นเจ้าจอมลาว
 เจ้าจอมฉวนตายหลายคน แต่ไม่ทราบว่าใครบ้าง ทราบว่าพระองค์
 เจ้าชายอายุสี่ขวบ ซึ่งเกิดกบอ็เขียว เป็นทาสของนาคงานใช้แลอิมห้อง
 เกรองแต่ก่อนแล้ว ตามคงโหลนมารดาหนีนายเงินขึ้นไปอยู่ในพระบรม
 ราชวัง จึงมีเจ้านั้น เสดจก็ทราบพระเหตุภัยแล้ว แต่ได้ยืมว่าไม่ได้
 ตายด้วยลงราก ว่าเป็นศาลใจรคอก แต่เจ้านายแลพวกชาวนครศรี
 ธรรมราชที่เป็นพี่น้องของเสดจ แลเจ้านายอื่น ๆ ที่อยู่ในพระราชวังบรม
 ก็คืออยู่หมค ตั้งแต่เดือนห้าข้างแรมแก่ ๆ มาจนบัดนี้ ความไข้สงบ
 ค็แล้ว

แลการพระเมรุพระศัพกรมสมเด็จพระเดชาดิศร (๕) นั้น กระ
 หม่อมฉนก็ให้ทำมาแต่เดือนยี่เดือนสามเดือนสี่รีบเร่งทำให้ทันแล้ง

กลัวจะจวนฤกษ์ ครั้นณเดือนห้ากลางเดือน ความไข้ก็สงบลงบ้างแล้ว
จึงได้กำหนดสั่งการ ครั้นณวันศุกร์แรมค่ำหนึ่งเดือนห้าขลุ่ยยกย่องเป็น
เอกศก จึงได้ให้เชิญพระโกษาจุฬาราชมนตรีพระศพกรมสมเด็จพระเทศาภิบาล มา
สนมหาพิไชยราชรถ ตั้งกระบวนแห่เข้าพระเมรุทองสนามหลวง มีการ
มหรศพต่าง ๆ ส่วนสิ้นคน ตามอย่างการพระศพกรมสมเด็จพระปรมานุชิต
(๖) ครั้งก่อน

แลลครชาตรีของเสกานั้น กระทบมณีนได้สั่งให้ตั้งโรงให้เล่น
ในการพระศพนั้นด้วย มีคนมากมาก เพราะเป็นของนอกแปลกเข้ามา
กระทบมณีนได้ให้เงินโรงวันละสามตำลึงทั้งสิ้น

ณวันจันทร์แรมสี่ค่ำเดือนห้า ได้พร้อมกันถวายพระเพลิง รุ่งขึ้น
ณวันอังคารแรมห้าค่ำเดือนห้า ได้เชิญพระอัฐิแห่กลับไปวังของท่าน แล
ในการพระศพนั้น กระทบมณีนได้ทำบุญให้ท่านเป็นอันมาก ได้มี
พระธรรมเทศนาแลถวายไตรสังเคต ไตรจักรผ้าขาวพัสเสสิ่งของข้างสิ่ง
แก่พระราชาคณะถนอมกรมเปรี๊ญ แลพระสงฆ์อันคยที่มาสดับกรรม
การเป็นเสร็จแล้ว

อนึ่งในการศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม (๗) นั้น กระทบมณีน
ได้ให้เงินสำหรับโรงครัวไปแก่หม่อมน้อยใหญ่ (๘) หม่อมน้อยเล็ก (๙)
สามชั้นแล้ว แลได้แจกเงินเพื่องเงินสิ่งเป็นอันมาก แก่พระเสน
หามนตรี (๓๐) นายสนิท (๓๑) นายพิจิตรสรรพการ (๓๒) นาย
ทรงใจรักย์ (๓๓) นายม่วงพระอภัยนอกราชการ (๓๔) แลญาติพี่น้อง
ที่อยู่ในพระราชวัง คือชายศรีสิทธิองไชย (๓๕) หลวงอรไทยเทพ

กัญญา (๑๖) แล ข้ว (๑๗) หน (๑๘) จั๊ (๑๙) กลัน (๒๐) เอี่ยม (๒๑)
 เป้า (๒๒) เขียน (๒๓) ทัยทิม (๒๔) กุหลาย (๒๕) อัมพัน (๒๖)
 แลพุ่ม (๒๗) พนังงาน แลนี้ (๒๘) เฝ้าหอพระทุกคน ๆ ละร้อยเพื่องข้าง
 สองร้อยเพื่องข้าง ที่เปนนยตร์แลหลานสนธิก็ให้เงินสลึงคนละร้อย
 เงินเพื่องควยร้อย กยไตรคนละไตรข้างสองไตรข้าง ทั้งหม่อมน้อยใหญ่
 หม่อมน้อยเล็กควยกันทุกคน รวมเป็นเงินสิบชั่งเศษ ให้คิคอ่าน
 การพร้อมกันแล้ว ครั้นฉนวนองค์การชนห้าคำเคอนหกขัออกโทศก ได้ให้
 ชักศพเจ้าพระยามหาศิริธรรม ไปเข้าเมรุวัดสุวรรณาราม มีการ
 เล่นต่าง ๆ สมควรกยยศเสนาบดี ครั้นฉนวนพฤหคัยคชนเจ็ดคำเคอนหก
 กระหม่อมฉนได้ไปจุดเพลิง ชายศรีสิทธิองไชย ก็ไ้ที่นั่งขาวไปเผาควย
 แลในการศพนั้น วังน่า (๒๙) ท่านก็ให้เตรียมว่าจะเสด็จ แลวกไ้ไ้
 เสด็จตามอย่างเคยในพระราชดำริหจค ๆ ของท่านนั้นและ แลญาตพิ
 น้องของเจ้าพระยามหาศิริธรรม ที่ตำราชการอยู่ในพระบวรราชวังนั้น
 ไ้ไ้ยินว่าท่านก็ไ้ไ้พระราชทานเงินแลสิ่งของช่วยทำบุญให้ท่านในการ
 ศพเลยแต่สักคนหนึ่ง กระหม่อมฉนจะแจกเขาเล่าก็เกรงจะเกินวิไ้ไ้ไป
 ไ้ไ้ให้ผ้าไ้ไ้หนึ่งไ้ไ้กับผ้าขาวห้าพับ แก่พระองค์เจ้าอรณ (๓๐)
 พระองค์เคียว พระองค์เจ้าในพระบวรราชวังแผ่นดินที่ ๓ ในการศพน
 เห็นนั่งขาวลายทั้งข้างน่าข้างใน นัยเปนนญาตีสนธิกยเจ้าพระยามหา
 ศิริธรรมนั้น ก็ชอบก้งามอยู่แล้ว แต่ในพวกกระหม่อมฉน กระหม่อมฉน
 ไ้ไ้เคอนกรมหมนมเหศวร (๓๑) กรมหมื่นวิคณนารถ (๓๒) แลชายจิตรา

ภรณ์ (๓๓) ให้นั่งขาค้วย เขาไม่ยอมเขาเถียงว่าเป็นญาติห่าง ๆ คอก
จึงไ้ให้นั่งขาไปแต่ชายศรีสิทธิงไชยคนเดียว เป็นคนเถียงว่าห่าง
ไม่ไ้ แต่หนุ่ต้อย (๓๔) หนุ่ปก (๓๕) สองคนในพระบวรราชวังนั้น
นั่งลายพันขาวห่มขาว ไปเที่ยวอย่างไรกระหม่อมฉันแปลไม่ออก ครั้น
จะถามก็จะเป็นจู้จี้ไป

นายหนุ่ตลง (๓๖) นั้นเป็นคนสขยาณั กระหม่อมฉันให้จำไว้
จึงมิไ้ให้เงินทำบุญให้ทาน เหมือนคนที่จำไว้ในวังคนหนึ่งแต่ก่อนนั้น
ในงานศพเจ้าพระยามหาศรีธรรม กระหม่อมฉันไ้ยังสกลผ้าไตร
สิบห้าไตร แลมีของท่านตามธรรมเนียม การกุศลในศพนี้ แล
พระศพกรมสมเด็จพระเทศาภิกร ขอถวายส่วนกุศลให้เสด็จทรง
อนุโมทนาด้วย.

อนึ่งศพหม่อมเจ้าพุ่ม (๓๗) นั้น วังนำท่านรับสั่งให้ชักไปเมรุ
วัดสุวรรณาราม พร้อมกัศพลูกชายคนนั้นของท่านแล้ว แล้วประทาน
เพลิงในวันพฤหัสบดีห้าค่ำเดือนเจ็ด ท่านก็มิไ้เสด็จ กระหม่อม
ฉันไ้ให้ซองไปยังสกล พระองค์เจ้าชายนั้นห้าไตร หม่อมเจ้าพุ่ม
สองไตรกัไ้ให้เงินหม่อมเจ้าอำ (๓๘) ร้อยเพอง บุตรหญิงหม่อม
เจ้าพุ่มที่มาอยู่วังนี้ ไ้ให้ผ้าขาวสามพับเงินร้อยเพอง ขอถวาย
พระกศลมาด้วย.

• บุคณฑกรงเทพ ๑ ไ้ข้างปลายเผือกมาข้างหนึ่ง เมื่อฉวัน
พฤหัสบดีห้าค่ำเดือนห้าค่ำ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
นครราชสีมา (๓๘) พระรัตนวงศา ผู้สำเร็จราชการเมืองสุวรรณภูมิ

มาที่กรุงเทพฯ ๑ มีความว่า พวกหมอล้วนชาวเมืองสุวรรณภูมิ
 ไปเที่ยวแทรกโพนที่ตำบลชมาตชบา แขวงระแหงปากแม่น้ำโขงฝั่ง
 ตะวันออก ครั้นณวันศุกร์ชนห้าค่ำเดือนหกข้มมะแมเอกศก คล้องได้
 ช้างพลายสำคัญช้าง ๓ จักขยขาว เล็บขาว ขนเหลืองแก่ สิวหนึ่ง
 ทั้งตัวขาวเจือแดง เหมือนกลีบขี้ตากแห้ง สูงสามศอกสองนิ้ว
 กระทบมือฉนั้นได้สั่งให้กรมช่างขนไปคแล้ว รัชลงมาถึงกรุงเก่าเมื่อ
 ณวันพฤหัสบดีชนเจ็ดค่ำเดือนหก แล้วกระทบมือฉนั้นขนไปคก็เห็นงาม
 นึกหนา เป็นช้างเผือกโตแท้เหมือนกับพระวิสูตรรัตนกิริณี แล้วได้
 ใ้ถามวันเมื่อคล้องช้างได้เมื่อใด ก็ได้ความว่าได้ณวันศุกร์ชนห้าค่ำ
 เดือนหกข้มมะแมเอกศก ครั้นคิดคฤก็ไ้ความว่า วันเมื่อคล้องช้างได้
 นั้นพร้อมกันกับวันเมื่อ ยกพระมหาเสวตริฉัตรเฉลิมพระราชมณเฑียร
 ใหม่ณทิศตะวันออก ในวันศุกร์ชนห้าค่ำเดือนหกข้มมะแมเอกศกนั้น
 เป็นแน่ เพราะฉนั้นเห็นว่าช้างเผือกโตช้างนี้ เป็นลาภอันประเสริฐ
 ของหม่อมฉนั้นอยู่

กำหนดช่างนั้นจะไ้รัชลงมาถึงกรุงเทพฯ ๑ ณวันจันทร์ชนแปดค่ำ
 เดือนเจ็ดขี้วอกโทศก จะมีการสมโภชที่ท้องสนามไชย จะมีการ
 งานตั้งรับพระวิสูตรรัตนกิริณีในครั้งหลัง ตามอย่างตามธรรมเนียม
 ช้างเผือกแต่ก่อน จะไ้ขนานนามให้นามว่า พระศรีเสวตริฉัตรวิมลวรรณ
 ฉัตรทิศคเชนทราชาติ ๑ ล ๑ หิศคินทรรัตนรุ่งฟ้า

เมื่อวันอังคารชนสิบสองค่ำเดือนสาม รัชนำท่านเสด็จขึ้นไปบ้าน
 สีทา ไ้ยินเป็นกำหนดนัดเดือนขุญช้างลาว แต่ครั้งนี้เสด็จไปอยู่ไ้

ไม่ช้า ก็รีบให้ลงมาเรียกเรือไฟขึ้นไปรับเสด็จจนสถานที่เกือบ ได้ยิน
 ว่าไปพบความไข้ลงรากเข้า คนไพร่ ๆ ที่ตามเสด็จไปตายลงหลายคน
 แต่เมื่อกำลังความไข้ชมอยู่ที่ล่านั้น ได้ยินท่านตรัสว่าได้ ให้ไปสลับแล้ว
 ความไข้แขวงสระบุรีแต่ได้ปากเพรียวลงมา ที่บ้านสีทาสาบายดีไม่มี
 ไข้เลย ท่านจึงเสด็จไป เคียงวันตั้งแต่ท่านเสด็จกลับมาแล้วครั้ง
 ไม่ได้ไปออกชื่อย่านสีทาเลย การที่กำหนดว่าจะเสด็จไปประกาศฝั่งทะเล
 ตะวันตกนั้น ท่านก็ขยับไ้อ้อ้อไปว่า หมอเขาว่าท่านเคราะห์ร้ายอยู่
 ก็มีความไข้ ไปกลัวจะไปพบความไข้เข้ากลางทะเลจะหนียาก แต่เรือ
 ก็เห็นยังเตรียมอยู่.

กระหม่อมฉันได้บุตรชายอีกคนหนึ่ง เป็นบุตรคลอดเมื่อวัน
 พุธที่ศักราชแรมเจ็ดค่ำเดือนห้าขวอกยังเป็นเอกศก กระหม่อมฉันให้
 ชื่อนุชชยานาคมานพ (๔๐) กระหม่อมฉันกับทั้งญาติพี่น้องบุตร
 ภรรยาอยู่เป็นศุขสบายอยู่หมด แต่แม่รำเพย (๔๑) ตั้งแต่คลอด
 บุตรชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ (๔๒) มาแล้ว ช่วยให้ไอแลชอุบดมมากไป
 กลัวจะตั้งวรรณโรคภายใน ครีลีทธิของไชย แลอรไทยเทพกัญญาก็อยู่
 ก็อยู่ คนหลังนั้นอันชาวโตมาก แข็งแรงมาก หุ่นเมฆขลา (๔๓) ก็อยู่
 เป็นศุขอยู่ ได้รับประทานของฝากของเสด็จก็ดีใจ สั่งให้กราบถวาย
 บังคมมา.

ครั้งนั้นหม่อมฉันก็ได้นำตาลกรวดหาย ๑ น้ำตาลทราย ๒ หาย
 ฝากมาถวาย กับน้ำตาลทรายอีก ๒ หายให้ข้านุช อีก ๒ หายให้ท่าน
 ผู้หญิงอื่นด้วย ถ้าเสด็จจะต้องประสงค์อะไรจงบอกเข้ามาอย่าเกรงใจ จะ

หาฝากไปถวาย กระหม่อมฉันได้ให้ไปถามพระองค์เจ้าดวงจันทร์(๔๔)
และพระองค์นั้นว่าจะฝากหนังสือสิ่งของอะไรไปถวายเสด็จข้าง จะรับ
ฝากไป ก็พากันนิ่งเสียหมด ไม่ว่าอะไร

นายมองพระอไทยนอกราชการนั้น ยังหาได้ช่วยไม่ กระหม่อม
ฉันชวนให้ช่วย ก็รับว่าจะช่วยในเช้าพรุ่งนี้.

กระหม่อมฉันเห็นอาการเจ้าพระยานคร (๔๕) เป็นอันน่ากลัวนัก
ไว้ใจไม่ได้ จึงรีบเร่งให้พระเสนหามนตรีกลับไปออกมา ใ้สั่งให้คิด
ทำนาเกลือ แลทำโรงหีบที่เมืองนครศรีธรรมราชด้วย ความแจ้ง
อยู่กับพระเสนหามนตรีแล้ว ลครชาตรีของเสด็จนั้น กระหม่อมฉัน
ก็ใ้สั่งให้กลับไปอยู่ตามชาติตามภูมิของมัน

การศพบพระยาบริรักษ์ภูธร (๔๖) นั้น พระยาเสนาสุจิต (๔๗)
ให้กรมการเข้ามาแจ้งความว่า ตรีเตรียมพร้อมแล้ว คอยคิลา
นำเพลิงในหลวงอยู่ กระหม่อมฉันใ้จัดสิ่งของ ผ้าไตร ๕ ไตร ผ้าขาว
๒๐ พับ ร่มรองเท้าอย่างละสามสิบ เงินเพื่องสิบตำลึง เงินสิ่ง
สิบตำลึง มอบให้กรมการที่เข้ามาเรียบร้อยแล้ว หนึ่งใ้จัดเงิน
กับผ้าไตร แลใ้เงินแก่เข่าบุตรพระยาบริรักษ์ภูธร เงินเพื่องร้อย
เพื่อง เงินสิ่งร้อยสิ่ง ผ้าไตรสองไตร จีบภรรยานายทรงใจรักษ์
ใ้เงินเพื่องร้อยเพื่อง บุตรพระยาเสนาสุจิตสองคนอยู่ในวัง ใ้ผ้า
คนละไตร เงินเพื่องคนละร้อยเพื่อง ญาตินอกนั้นก็ใ้แจกผ้าข้าง
เงินข้าง ใ้ฝากออกไปทำบุญในการศพบด้วยแล้ว ขอดถวาย
พระกุศลมา.

ที่ผู้สำเร็จราชการเมืองพังงานนั้น   จะให้พระยาเสนาอนุชิตเป็น
 นายข้า (๔๘) ซึ่งเป็นพระภักคินุชิตผู้ช่วยนั้น   จะให้ไปเป็นพระยา
 ตะกั่วยาแทนพระยาเสนาอนุชิต   นายสิงห์ (๔๙) บุตรพระยาเสนาอนุชิต
 จะให้เป็นที่พระภักคินุชิตผู้ช่วยราชการเมืองพังงาน   พระเสนาหามนตรี
 ก็ใคร่เลื่อนให้เป็นพระยาผู้ช่วย   แต่ยังมีความชอบสมควรไม่
 เมื่อครั้งกระหม่อมฉันออกไป   ได้ ให้เงินไว้ให้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม
 ทำหอพระพุทธรูปหิ้งค์ในย่านนั้น   ครั้นเข้ามาครั้งนถามก็แจ้งความว่า
 ยังหาแล้วไม่   จึงต้องรออยู่.

จกหมายถวายมาณวันจันทร์แรมหนึ่งค่ำเดือนเจ็ดขั้วอกโทศก

สอบนามที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา

ในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ ๑

- ๑ พระองค์เจ้าหญิงขัทมราช ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๓๓๐
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อราวขุกญ พ.ศ. ๒๔๐๖
- ๒ พระยาวิจิตรสรไกร (กล่อม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
เป็นปลัดได้รักษาราชการเมืองนคร ฯ อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อเวลา
เจ้าพระยานครน้อยกลางช่วยเป็นอัมพาต
- ๓ เชียน ลูกพระยาเสนาสุจิต (นุช) ทำราชการฝ่ายใน
- ๔ หม่อมเจ้าปลาตะเพียน ในพระองค์เจ้าสุท ในกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาท
- ๕ กรมสมเด็จพระเทศาภิกร พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรง
พระนามพระองค์เจ้ามิ่ง ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขมฉลุ พ.ศ. ๒๓๓๖
สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒
- ๖ กรมสมเด็จพระปรมาณูจิต พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรง
พระนามพระองค์เจ้าवासกรี ประสูติเมื่อขมจอบ พ.ศ. ๒๓๓๓ ทรง
ผนวชอยู่ตลอดพระชนมายุ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อขมฉลุ
พ.ศ. ๒๓๘๖

- ๗ เจ้าพระยามหาศรัทธาธรรม (น้อยใหญ่) เป็นบุตรใหญ่ของเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ท่านผู้หญิงอื่นเป็นมารดา เดิมเป็นพระยาพิทลง แล้วเข้ามาเป็นพระยาอุไทยธรรมในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยามหาศรัทธาธรรม ๗ ผู้รักษากรุงเก่า (เดิมกล่าวกันว่าชื่อน้อยเมือง มาปรากฏในพระราชหัตถเลขาเรื่องนี้ ว่าเจ้าพระยานครผู้บิดาชื่อน้อยคนเมือง จึงเห็นว่าคงชื่อน้อยใหญ่ เพราะน้องรองลงมาชื่อน้อยกลาง)
- ๘ หม่อมม่น้อยใหญ่ ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอื่น เป็นเจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าชายเฉลิมวงศ์ ในรัชกาลที่ ๓
- ๙ หม่อมม่น้อยเล็ก ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองกับท่านผู้หญิงอื่น เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๓
- ๑๐ พระเสนหามนตรี (หนพ้อม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยกลาง ได้เป็นพระยานครต่อบิดา ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
- ๑๑ นายสนิทหุ้มแพร (พ้อม) บุตรพระยาเสนหามนตรี (น้อยเอียด) ๗ เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง กับท่านผู้หญิงอื่น
- ๑๒ นายพิจิตรสรรพการ (ว่าชื้อหนูใหญ่) เป็นบุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยามหาศรัทธาธรรม
- ๑๓ นายทรงใจรักษ์ (หนกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศรัทธาธรรม มารดาเป็นธิดาสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นพระยาบำเรอบริรักษ์ แล้วเป็นพระยาอภัยพิพิธ

- ๓๔ นายม่วง พระอุไทยนอกราชการ เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อย
คนเมือง เดิมว่าราชการเมืองตรัง
- ๓๕ ชายศรีสิทธิธงไชย พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว (คือ
กรมขุนศิริชังสีกาศ) ประสูติเมื่อขมะเล็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อขจอ พ.ศ. ๒๔๕๓
- ๓๖ หญิงอรไทยเทพกัญญา พระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว
ประสูติเมื่อขมะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘
- ๓๗ บัว เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๕ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อย
คนเมือง
- ๓๘ หนู เรียกกันว่าเจ้าจอมหนู เป็นธิดาเจ้าพระยามหาศิริธรรม
มารดาเป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่
- ๓๙ จีบ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยกลาง ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นท้าว
- ๒๐ กลั่น ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็น
ท้าวศรีสัจจา
- ๒๑ เอี่ยม ธิดาพระยาเสนาหามนตรี (น้อยเอี้ยค) ๗ เป็นบุตรเจ้าพระ
ยานครน้อยคนเมือง
- ๒๒ เป้า ธิดาพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา
- ๒๓ เขียน } ธิดาพระยาเสนาหามนตรี (นช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๒๔ ทับทิม } บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

- ๑๔ นายม่วง พระอุไทยนอกราชการ เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อย
คนเมือง เดิมว่าราชการเมืองตรัง
- ๑๕ ชายศรีสิทธิธงไชย พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว (คือ
กรมขุนศิริธสังกาศ) ประสูติเมื่อขมะเล็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อขจอ พ.ศ. ๒๔๕๓
- ๑๖ หญิงอรไทยเทพกัญญา พระเจ้าลูกเธอ ในเจ้าจอมมารดาบัว
ประสูติเมื่อขมะเมย พ.ศ. ๒๔๐๓ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘
- ๑๗ บัว เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๔ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อย
คนเมือง
- ๑๘ หนู เรียกกันว่าเจ้าจอมหนู เป็นธิดาเจ้าพระยามหาศิริธรรม
มารดาเป็นธิดาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ใหญ่
- ๑๙ จีบ เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยกลาง ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นท้าว
กลั่น ธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้เป็น
- ๒๐ ท้าวศรีสุจจา
- ๒๑ เขียม ธิดาพระยาเสนาหามนตรี (น้อยเอี้ยค) ๆ เป็นบุตรเจ้าพระ
ยานครน้อยคนเมือง
- ๒๒ เป้า ธิดาพระยาบริรักษ์ภูธร (แสง) ผู้ว่าราชการเมืองพังงา
- ๒๓ เขียน } ธิดาพระยาเสนานุชิต (นช) ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๒๔ ทับทิม } บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง

- ๒๕ กุหลาบ | ธิทานายม่วง พระอุไทยนอกราชการ บุตรเจ้าพระยา
 ๒๖ อัมพิน | นครน้อยคนเมือง
- ๒๗ พุ่ม เป็นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
- ๒๘ นี้ เฝ้าหอพระ ยังมีผู้รู้จักตัว ว่านี้เฝ้าหอพระนั้นเป็นคนสูงอายุ
 แล้ว และชั้นธิดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง เคารพว่าเป็นผู้ใหญ่
 จึงสันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นธิดาเจ้าพระยานครพัตน์
- ๒๙ วังน่า ทรงหมายความว่าพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ๓๐ พระองค์เจ้าหญิงอรุณ ลูกเชอกรมพระราชวังบวรมหาดคีติพลเสพ
 เจ้าจอมมารดาชอนน้อย เป็นน้องท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยา
 นครน้อยคนเมือง
- ๓๑ กรมหมื่นนมเหศวร | พระเจ้าลูกยาเธอ ในเจ้าจอมมารดาน้อย ๆ
 ๓๒ กรมหมื่นวิเศษนารถ | เป็นธิดาพระอินทรอภัย บุตรขุนหลวงพระยา
 ทาก มารดาพระอินทรอภัยเป็นธิดาเจ้านครศรีธรรมราช พี่สาว
 ของมารดาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
- ๓๓ ชายจิตรภรณ์ พระองค์เจ้า (ทรงตั้ง) ในกรมหมื่นนมเหศวร
 คีววิลาศ
- ๓๔ หนูต้อย พระองค์เจ้าหญิงดวงประภา พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓๕ หนูปลก พระองค์เจ้าหญิงสุทาสวรรค์ พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๓๖ นายหนูตลุง เป็นบุตรเจ้าพระยามหาศรีธรรม

- ๓๗ หม่อมเจ้าพุ่ม ในกรมหมื่นเสนาทิเทพ ลุกเชอกรมพระราชวังบวร
มหาสุรสิงหนาท
- ๓๘ หม่อมเจ้าอ่ำ เข้าใจว่าในกรมเดียวกับหม่อมเจ้าพุ่ม
- ๓๙ เจ้าพระยานครราชสีมา (แก้ว สิงหนเสนี) ต่อมาเป็นเจ้าพระยา
ยมราช
- ๔๐ มนุชย์นาคมานพ คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร
ญาณวโรรส
- ๔๑ แม่รำแพน คือสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
- ๔๒ ภาณุรังษีสว่างวงศ์ คือสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์
วรเดช
- ๔๓ หุ่นเมขลา คือเจ้าจอมมารดาเฟื้องของพระองค์เจ้านางคราญอุคมนตรี
ในรัชกาลที่ ๔ พระองค์เจ้าขัติยภรรยาได้ทรงทูลบำรุงแลประทาน
มรดกเมื่อสิ้นพระชนม์
- ๔๔ พระองค์เจ้าหญิงดวงจันทร์ ลุกเชอในกรมพระราชวังบวรมหาสุร
สิงหนาท ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อขบเถาะ พ.ศ. ๒๓๒๖ สิ้น
พระชนม์ในรัชกาลที่ ๕
- ๔๕ เจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) เป็นบุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
กับท่านผู้หญิงอิน
- ๔๖ พระยาบริรักษ์ภักธร (แสง) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง เดิม
เป็นพระยาไทรบุรี แล้วเป็นพระยาพังงา

- ๔๗ พระยาเสนาสุนิต (นุช) ขุนครเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง เติม
เป็นปลัดเมืองไทรบุรี แล้วเป็นผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๔๘ พระภักตินุชิต (ขำ) ขุนครพระยาขรรักษ์ภูธร (แสง) ต่อมาเป็น
พระยาขรรักษ์ภูธรผู้ว่าราชการเมืองพังงา
- ๔๙ นายสิงห์ ขุนครพระยาเสนาสุนิต (นุช) ต่อมาเป็นพระเวียงฤทธิ
รักษาราชภูฏ ผู้ช่วยราชการเมืองตะกั่วป่า

๑๖
ฉบับที่ ๒

จดหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขมราช เจ้าอาวเจ้านาของ
กระหม่อมฉันให้ทราบ เมื่อวันอาทิตย์ชนัสศาเดือนเก้า เจ้าหมื่น
สรรเพชญ์ภักดี (๑) ใ้รับหนังสือมาจากเรือจนฉวยขบขทหนึ่ง ว่าเป็น
หนังสือของเสกจฝากมาถึงกระหม่อมฉัน หนังสือนั้นว่าด้วยรูปพระ
นารายณ์แลพระสีหิงค์ พระนารายณ์นั้น ถ้าเป็นของชำระแล้วกระหม่อม
ฉันก็ไม่ต้องการ ที่กรุงเทพฯ งาม ๆ อยู่หลายองค์แล้ว แต่พระ
พุทธสีหิงค์ของพระครูเทพมุนินั้น ถ้าไม่ชำระก็ส่งมาเถิด กระหม่อม
ฉันจะใคร่รับไว้บูชา ด้วยเป็นพระพุทธรูปเป็นขุณฺเฑียรอันดี เมื่อหลวง
เทพยเสนีออกไปตามเสกจฝากนั้น กระหม่อมฉันได้สั่งให้ช่างบนช่างหล่อ
ออกไปด้วย ให้ไปกคพิมพ์ถ่ายรูปพระพุทธรูปสีหิงค์ ซึ่งอยู่ในหอพระใน
บ้านนั้นเข้ามา ให้ทำให้เหมือน กระหม่อมฉันจะหล่อเอาไว้วันมัสการ.

วังหน้าท่านเสกจฝากครั้งนี้สนุกสนานฤาจะมีการอย่างไรบ้าง โปรด
ทรงจดหมายบอกมาให้กระหม่อมฉันทราบด้วย ครึ่งนกงองส์ก็ออกมา
กับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (๒) จะไ้ไปพร้อมกันจักแจ้งที่เมืองกาญจนบุรี
ท่าทอง (๓) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (๔) จะไ้ไปแม่กองใหญ่ แม่
เข้า (๕) ภรรยาออกไปด้วย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้นท่านจะกลับเข้า
มาเร็วในยี่สิบวันฤาเดือนหนึ่ง ด้วยการทำงานมาก ถ้าเสกจฝามีพระประสงค์
อย่างไร ก็จงใช้ผู้ที่ควรเชื่อ ใ้รับขนมากถวายเวียนให้ทัน เมื่อท่านยัง
ไม่กลับจากเมืองกาญจนบุรีนั้นเถิด ท่านจะไม่ลงไปถึงเมืองนครศรี
ธรรมราชดอก.

จดหมายถวายมาณวันอาทิตย์แรมสามค่ำเดือนเก้า วันที่ ๓๓๗๓
ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถ์ ฉบับที่ ๒

- ๑ เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี (เพ็ง) ข้าหลวงเดิม คือเจ้าพระยามหินทร
ศึกดำรงในรัชกาลที่ ๕
- ๒ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ที่สมุหพระกลาโหม เป็นสมเด็จพระ
เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๕
- ๓ เดิมชื่อบ้านท่าทอง ยกเป็นเมืองกาญจนบุรีในรัชกาลที่ ๔ เดิม
ชื่อเมืองสุราษฎร์ธานี
- ๔ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) งามงามมหาดเล็ก เป็นน้อง
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
- ๕ แม่เข้า เจ้าคุณเข้า ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) เป็น
ธิดาสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย

ฉบับที่ ๓

จดหมายถวายเป็นพระองค์เจ้าขัติยวงศา เจ้าอาวเจ้าหน้าของ

กระหม่อมฉันให้ทราบ เสกขออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชก็นานแล้ว
 เสกขฝากของเข้ามาประทานกระหม่อมฉันก็หลายครั้งแล้ว ได้รับประทาน
 ทั้งตัวกระหม่อมฉัน แลบุตรภรรยาบางคนคือ ชายศรีสิทธิธงไชย
 หญิงอรไทยเทพกัญญา แลแม่เพย ยัว หุ่น เมฆชลา นั้น ก็เป็นพระ
 เสด็จพระคุณแก่กระหม่อมฉันมากอยู่แล้ว กระหม่อมฉันก็บุตรภรรยา
 พวกนี้ ก็ยังมีกำลังทำมาหาได้พอเลี้ยงกันไป ถึงจะไม่ได้รับประทาน
 ของฝากแต่เสกขก็ไม่เสียใจ ลืมพระเดชพระคุณเสกขออก แต่กระ
 หม่อมฉันรำคาญรำคาญใจ ด้วยถ้อยคำของเจ้านายพี่น้องของเสกข
 ในพวกพระบรมราชวงศ์เดิมที่เรียกว่าพระบรมวงศ์เธอ ชั้น ๑ นั้นก็คิด คน
 อื่น ๆ เก่า ๆ ที่เขาได้ชอบพอกับเสกข เขาได้ฉลองพระเดชพระคุณ
 เกอกุลเสกขมาแต่ก่อนนั้นก็ดี ท่านย่น เขาย่นต่าง ๆ จนเข้าห
 กระหม่อมฉัน ถึงหูกกระหม่อมฉันทุกวัน เขาเรียกว่าหูข้างหมากก็
 อ่าให้กรายทูลวิฐานไปมากเลย ทรงคนเนทรายเอาเถิด เป็นธรรมดา
 มนุษย์โคยมมากมักรักทรัพย์มากกว่าญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เสียกายทรัพย์
 มากกว่าเสียกายไมตรี กระหม่อมฉันเล่าขันท่านทั้งปวงก็ตั้งไว้ให้
 เป็นบิดามารดาของคนทั้งแผ่นดิน ใครชักขวางเกี่ยวข้องกับใครที่ไหน
 พยายามไปด้วยกำลังตัวไม่ตลอดได้ แล้วก็มาเร่งเอาแต่กระหม่อมฉัน
 คนเดียว กระหม่อมฉันจะลำเอียงเพี้ยนธรรมไปด้วยความรัก ความ

กลัว ความโกรธ ความหลง ผิดยุคธรรมไปก็ไม่ได้ เมื่อเดือนหก
 ข้างขึ้นกระหม่อมฉันออกไปเมืองเพ็ชรบุรี พระองค์เจ้าพระบรมวงศ์เธอ
 ในพระบรมราชวังหลายพระองค์ ท่านเสด็จตามกระหม่อมฉันไปด้วย
 ไปประทับอยู่ที่วังพระนครคีรีกับกระหม่อมฉันด้วยกัน ท่านพุดกัน ย่น
 กันไปต่าง ๆ ถึงเสด็จ จนพวกที่ไปกับกระหม่อมฉันได้ยิน มาเล่ากัน
 อังไป ถึงคนอนในกรุงนั้นก็คล้ายกัน แต่ได้ยินอยู่ข้างว่าคนบางพวก
 ที่เขาเคยชอบกับเสด็จ แลได้เคยฉลองพระเศวตพระคุณเกอหนุนมานั้น
 ลางคนได้ตามเสด็จวังนำออกไปเฝ้าเสด็จ ลางคนได้ส่งถวายข้าวออก
 ไปกราบทูลเย็บมเย็บน แลว่าเสด็จได้ทรงพระเมตตาแก่เขาได้ประทาน
 เล็ก ๆ น้อย ๆ แก่เขาที่ไปเฝ้าอย่าง ได้ส่งฝากเล็ก ๆ น้อย ๆ มา
 กับเจ้าจอมมารดาเอม (๑) ให้ ๆ แก่พวกที่ส่งออกไปเย็บมเย็บนนั้นข้าง
 ได้ยินว่าเขาชื่นชมยินดีด้วยพระเศวตพระคุณอยู่ ถ้าดังนั้นเป็นจริง
 กระหม่อมฉันยินดีด้วยนักหนา.

บ้านุ้ย (๒) ละทิ้งเสด็จเลย ออกไปอยู่เมืองนครคีรีธรรมราช
 ตั้งแต่ขลุ่ยพศก ศักราช ๑๓๗๘ มาจนขลุ่ยแมเอกศก ศักราช ๑๔๒๓
 นับได้ถึง ๔๖ ปีมาแล้ว ไม่ได้พบกับเสด็จเลย กระหม่อมฉันคิดส่งสาร
 เสด็จ ด้วยคิดไปตามสามัญวิตก ว่าบุตรเคียวกับมารดา เมื่อยานเมือง
 เป็นปรกติ ไม่มีศึกเสียเห็นอไต่ มีโทษต้องแตกแดนกระจัดพรัดพราย
 ครั้งกรุงเก่า เสียแก่พม่าแล้ว ไม่ควรจะแผลงพลัดพรัดพราก
 จากกันนานดังนี้เลย แต่ก่อนกระหม่อมฉันมีอำนาจน้อย ถึงส่งสารเสด็จ

ครั้งนั้น ก็ต้องจมน้ำนิ่งอยู่ ครึ่งหนึ่งอำนาจพอจะผลของพระเศษพระคุณเสด็จ
 ไปได้ ถ้าจะนั่งเฉยเสียด้วยอ้างธรรมเนียนเกล้าก็ได้ เสศก็ไม่ได้อันวอน
 กระทบมอฉนคอก ข้าน้อยแลเจ้าพระยานครศรีธรรมราชแลญาติอื่น ๆ
 ก็ไม่ได้ว่าขอร้องให้เสด็จออกไป กระทบมอฉนจะออกไปเที่ยวเล่น
 แต่ตัวก็ขบตรภรรยาได้ แต่กระทบมอฉนคิดเห็นว่า ครึ่งหนึ่งเป็นครึ่ง
 เป็นคราวที่ควรอยู่แล้ว ที่จะเสด็จออกไปให้พบบ้านน้อย อย่าให้เสียที่
 ที่บ้านน้อยยังมีชีวิตอยู่ จนเสศก็ทรงพระเจริญพระชนม์ถึง ๗๒ แล้วนั้น
 จึงได้ทูลชวนเสด็จแล้วรบเสศไปด้วย แล้วยอมให้เสศอยู่เมือง
 นครศรีธรรมราชไปกว่าบ้านน้อยจะสิ้นอายุ ถ้ามิใช่กระทบมอฉน ใครจะ
 ผลของพระเศษพระคุณอย่างนั้นเล่า ทรงพระกำริห์กุกุเกก ซึ่งผลของพระเศษ
 พระคุณเสศกึ่งนี้ เมื่อกระทบมอฉนออกไปถึงเมืองขัณฑ์ใต้ ในข่มมะแม
 เอกศกนั้น ก็ด้วยคิดเห็นเหตุต่าง ๆ เป็นหลายประการ ดังจะนับออกไป
 ๑. ข้าน้อยแก่ชรามาก จะเลี้ยงตัวเองไม่ได้อยู่แล้ว ถ้าช่วยไขลง
 ญาติอื่นแลข่าวไพร่จะมีปรนนิบัติสักกรอยกพัน ก็ไม่เห็นว่าจะสมควรจะ
 เป็นที่ยินดีเมื่อปลายมือ ยิ่งกว่าเสศพระองค์เดียวเลย
 ๒. ธรรมศาสนในโลก เจ้าบุญนายคุณอนจะยิ่งกว่ามารดาไม่มีเลย
 มารดายอมเป็นเขตรบุญเขตรกุศล ในความปรนนิบัติของบุตรเป็นที่ยัง
 ถ้าเสศได้ทรงปรนนิบัติข้าน้อย เมื่อเวลาชราแลช่วยไขเมื่อปลายมือเต็ม
 พระกำลัง เสศก็จะได้ทรงชวนชววยพระกุศลมาก ถ้าหากว่าเมื่อ

เสกขอยู่ในกรุง บ้านุ้ยจะช่วยไขเป็นอินตราายลงที่เมืองนครศรีธรรมราช
 เสกขจะท่องทรง ไทรมนต์มากนักรู้หาย ตลอดไปจนถึงที่สุดพระ
 ชนมาอยู่ที่เดียว

๓. ทพยสิ่งสิ้นเต็มเป็นของมิ่งขวัญ ซึ่งพระญาติเป็นอันมาก
 ถวายไว้แต่เมื่อยังพระเยาว์ก็ตั้งของซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระ
 ราชวังบวร ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระ
 ราชทานแก่เสกขแต่เดิม คือพระพุทธรูปนิตแลอื่น ๆ เป็นอันมากนั้นก็
 โดยที่สุกจนผ้าทรงเก่า ๆ ของเสกขก็ ได้ยินว่าบ้านุ้ยรวบรวมไปเก็บ
 ไว้ยกไว้เป็นหลายสิ่ง บ้านุ้ยแก่อายุถึง ๘๐ เศษแล้ว ควรจะคืนของ
 เหล่านั้นมาถวายเสกขให้สิ้น ถึงจะเป็นอย่างไรก็ตามบุญตามกรรม
 ก็บ้านุ้ยลืมเสีย ฤๅไม่ลืมอย่างไรก็ไม่ทราบเลย มานิ่งเพิกเฉยเสีย
 ก็เป็นน่าอัศจรรย์นัก

๔. ตัวเลขคักเป็นซ้ำในเสกขก็มีจำนวนหลายร้อย อยู่ในเมือง
 นครศรีธรรมราช ส่วยแต่ตัวเลขเหล่านั้น ที่เหลือจากจำนวนหลวง
 ควรจะเป็นของเสกขทั้งสิ้น ส่วยรายนั้นใครเก็บไว้ ใครรวมไว้ก็ไม่ทราบ
 เลย ไม่ได้ยินว่าเสกขได้มาทรงใช้สอยเลย แต่ส่วนหลวงในเลขเหล่านั้น
 ก็ยังคงอยู่ถึงห้าหกจำนวนมา เป็นเงินกว่าห้าหกสิบบ้าง

๕. สิ่งเดิมของบ้านุ้ย เป็นสิ่งของทองรูปพรรณแลเงินตราที่เป็น
 เงินเต็มแลทำมาหาได้ใหม่ ตั้งแต่ออกไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น
 ก็ได้ยินว่ามีอยู่มาก ถ้าบ้านุ้ยสิ้นอายุลง ใครเล่าจะควรได้มรดก บุตร

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ที่เป็นน้องบุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง (๓) ซึ่งเป็นหลานข้านุ้ยนั้น ควรจะรับมรดกนั้นๆ เมื่อบิดาเขาถึงอนิจกรรมแล้ว เขาถวายส่วนมรดกเสกขด้วยๆ ถ้าหากว่าเมื่อเสกขอยู่ในกรุง ข้านุ้ยสิ้นอายุลงที่เมืองนครศรีธรรมราช เสกขจะทรงรบกวนกระหม่อมฉัน เพราะของสินเดิมของเสกขที่อยู่ในมือข้านุ้ย มรดกผู้คนยาวไพโรจน์ากก็ ตัวกระหม่อมฉันก็อยู่ไกล การทั้งปวงก็อยู่ในเงอมนมือบุตรหลานที่เขาอยู่ไกล เสกขจะเห็นว่ากระหม่อมฉันจะผลของพระเดชพระคุณไ้ได้ง่ายๆยาก

๖. เจ้านายพี่น้องของเสกข ซึ่งเห็นแก่เสกขว่าเป็นพี่น้อง และผู้อื่นซึ่งคุ้นเคยมาบ้าง ก็คิดถึงพระเดชพระคุณเสกข ทั้งสองพวกนั้นก็ไ้เกอหนุนเสกขมาในเวลาต่าง ๆ ความก็ทราวยู่ด้วยกันเป็นอันมาก เสกขก็ทรงพระเมตตาอารวรภพกรนอง และผู้อื่นซึ่งคุ้นเคยมาทุกหน้า แต่ยังไม่ไ้ทรงตอบแทนแก่เจ้านายพี่น้องที่มีคุณ และประทานรางวัลแก่พวกที่ผลของพระเดชพระคุณนั้นให้เต็มใจชื่นชมสมประสงค์เลย เป็นทั้งนี้เพราะเสกขอยู่ในกรุง ไม่มีสิ่งใดให้พอแก่ความประสงค์นั้น ถึงพวกนั้นก็ พวกนั้นก็ ทราวยู่ด้วยกัน การก็ล่วงย่เดือนมานานแล้ว จนล่วงองค์ในเจ้านายพวกนั้น แลกลางคนในผู้คุ้นเคยพวกนั้น ก็สิ้นอายุล่วงไปเสียบ้างแล้ว ถึงกระนั้นบุตรหลานของผู้ตาย ที่รับมรดกก็ ยังซบซิบอยู่บ้าง จะใครไ้รับประทานรางวัลแทนญาติผู้ตายต่อไป เสกขก็ทรงพระเจริญวัย จนพระชนม์พรรษาถึง ๗๐ เศษแล้ว การก็ไม่ควรที่

จะทรงเพิกเฉยให้เขาเสียใจ ถ้าเสด็จอยู่ในกรุงนี้ ถึงจะมีพระทัยเมตตา
 อารักแก่พวกนั้น จะทรงคิดก็คิดเสียเปล่าจะไม่สำเร็จ เพราะเหตุนี้
 กระทบมณีนจึงเชิญเสด็จออกไปให้ถึงบ้านนี้ กับญาติแลผู้คนเข้าไท
 ทเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อจะให้ไปชองเป็นโอกาส เมื่อการควรจะ
 ทรงคิดอย่างไร จะได้ทรงคิดเสีย อย่าให้เขาว่าไ้ นานไปข้างหน้าเมื่อ
 เขาไม่ได้ถึงประสงค์ เขาจะมารุมรบกวนกระทบมณีนคนเดียว กระทบ
 มณีนจะคิดฉลองพระเดชพระคุณ บองกันแต่เสด็จองค์เดียวไ้ถ้า
 ท่านข้างโน้นก็พี่ ท่านข้างนี้ก็น้อง ถึงเขาที่ไม่ไ้เป็นพี่น้อง เขาก็เป็น
 ไ้พร่ฟ้าข้ามแผ่นดิน เขาจะว่าเอาเองจะคิดเอาเอง อย่างธรรมเนียมก็ไม่มี
 การก็จะไม่เป็นที่เชื่อถือแก่ท่านแก่เขา อนึ่งเล่าคำที่กระทบมณีนจะพูด
 แลการที่จะทำแทนเสด็จไปตามความคิดของกระทบมณีนเองนั้น จะเป็น
 ที่ชอบพระทัยแก่เสด็จ ฤจะผิดพระประสงค์ของเสด็จไป กระทบมณีน
 ก็ต้องร้องทวงกลัวผิดอยู่ เพราะฉะนั้นถ้าจะไปรุดตอมาแต่สั้น ๆ ว่า สุก
 แล้วแต่จะไปรุดกันเท่านั้น ก็เป็นอันใช้ไม่ไ้ จะไปรุดอย่างไรก็ไปรุด
 ว่ามาให้ชัค จึงจะรับฉลองพระเดชพระคุณไ้ ควรมิควรสุกแล้วแต่
 จะไปรุด คำที่ทูลมานี้ผิดชอบเหลือเกินขอรับประทานโทษเสียเถิด
 เลอกฟังเอาแต่ที่ควร

เบียดหวัดแลเงินเดือนของเสด็จ   แลเบียดหวัดของบ้านนี้จำนวน
 บัออกโทษก   ไ้ถวายออกไปเสร็จแล้ว   ครังนี้ไ้คิดเงินเดือนของ
 เสด็จในจำนวนบรกามีอธิกมาศ   สิบสามเดือนเป็นเงินชั่งหกตำลึง

เขี่ยหวดห้าซ้งเป็นส่วนหนึ่งของเสกฯ เขี่ยหวดข้าน้อยสองซ้ง รวมเป็นเงิน
 แปดซ้งหกตำลึง กัยเงินค่าจ้างโขนสองคน ค้างจำนวนขวอก
 คนละห้าตำลึง เป็นเงินสิบตำลึง กัยจำนวนบรกาตรีศก คนละ
 สิบตำลึง เป็นเงินหนึ่งซ้ง รวมเป็นเงินค่าจ้างโขนซ้งสิบตำลึง
 รวมกับรายก่อนเป็นเงินเก้าซ้งสิบหกตำลึง เงินรายนี้ครั้นจะมอบให้
 ข้าหลวงคุมออกมาตามเคยก็เห็นว่าลำบาก ด้วยข้าหลวงต้องไป
 ค้างอยู่นาน ครั้นจะมอบให้ พวกถือหนังสือรับสั่งเข้ามานั้น ก็เห็นว่า
 ไม่สู้สมควรนัก เพราะกระหม่อมฉันไม่รู้จักเขาถนัด เรือที่มาใหญ่
 เล็กอย่างไคะไว้ใจได้ฤมิได้ก็วิตกอยู่ กระหม่อมฉันจึงได้มอบให้
 ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (๔) คุมออกมาถวาย
 แลให้ข้าน้อยแลแจกโขนตามกำหนดที่กล่าวนั้น เขี่ยหวดก็ยังไม่ถึง
 เวลาแจกออก แต่เห็นว่าเป็นครั้งคราวที่ควรแล้ว ก็ถวายล่วงหน้า
 ออกมาจะได้ทรงพระคำวิหิไซ้สอย ตามที่ทรงเห็นควรแลที่ชอบพระทัย
 จกหมายมาณวันพอแรมสิบสองค่ำเดือนเจ็ด บรกาตรีศก
 ศักราช ๑๓๒๓ เป็นวันที่ ๓๖๗๕ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๓

- ๑ เจ้าจอมมารดาเฒ่า ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ
เจ้าคุณจอมมารดากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
- ๒ ข้าน้อย เจ้าจอมมารดาน้อยเล็ก ในกรมพระราชวังบวรมหา
สุรสิงหนาท เป็นธิดาเจ้าพระยานครพิศม์ แลเป็นเจ้าจอมมารดา
ของพระองค์เจ้าขัติยวงษา
- ๓ เจ้าพระยานครน้อยคนเมือง มารดาช่อหนูเล็ก เป็นธิดาเจ้านคร
ศรีธรรมราช ถวายตัวทำราชการฝ่ายในครั้งกรุงธนบุรี ครั้นพ
สาวซึ่งเป็นภรรยาเจ้าพระยานครพิศม์ถึงแก่กรรม ขุนหลวงตาก
ออกพระโอรสผู้ประทานเจ้าจอมมารดาหนูเล็กแก่เจ้าพระยานคร
พิศม์ เมื่อเป็นอุปราชเมืองนคร โดยไม่ทรงทราบว่ามิครรภ์ ก็
ประทานไปตามเลย จึงถือกันว่าเจ้าพระยานครน้อยคนเมืองเป็น
ลูกขุนหลวงตาก เป็นแต่อ้างว่าเป็นบุตรเจ้าพระยานครพิศม์
- ๔ ท่านผู้หญิงภรรยาเจ้าพระยานครศรีธรรมราชน้อยกลาง เป็น
หม่อมราชวงศ์ช่อหญิง นกคาเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทวี

ให้เมืองกลาง เมืองตักว้ท่งเป็นเมืองชน แลได้ตั้งให้นายเอี่ยม
 บุตร์พระยาเสนาสุนิต เป็นพระวิชัยภักดิ์ ศรีสุริยสงคราม ปลัดเมือง
 ตักว้ท่า (๕) ให้นายสิงห์บุตร์พระยาเสนาสุนิต เป็นพระเรืองฤทธิ
 รักษาราษฎร ผู้ช่วยราชการเมืองตักว้ท่า ให้นายสงวนบุตร์พระยา
 เสนาสุนิต เป็นพระสุนทรภักดิ์ ผู้ช่วยราชการในอากรคึกเมือง
 ตักว้ท่า แลได้ตั้งพระภักคินุชิต ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้เป็น
 พระยาบริรักษ์ภูธร ขวรสวามิภักดิ์ เสนาแม่ทัพราชมนตรี ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองพังงา มีฉาคหมากทองคำ ๑ คนโททองคำ ๑ ประคำ
 ทองคำสาย ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนข้ศตแคง ๑ เสื้อเข็มขาวรว ๑
 เป็นเครื่องยศ ให้นายจันทร์บุตร์เจ้าพระยานครศรีธรรมราชท่งแก่
 กรวมเป็นพระนิกรบริบาล ผู้ช่วยราชการเมืองพังงา ให้นายพลาย
 น้อยพระภักคินุชิต เป็นพระพลสงคราม เมืองพังงา แลได้ตั้งให้
 นายอ่อนบุตร์พระยาบริสุทธิลโหภูมินทรวิชัย เป็นพระบริสุทธิลโห
 ภูมินทรผู้สำเร็จราชการเมืองตักว้ท่ง มีฉาคหมากทองคำ ๑ คนโท
 ทองคำ ๑ ประคำทองคำสาย ๑ กระบี่ข้งทอง ๑ สัปทนข้ศตแคง ๑
 เสื้อเข็มขาวรว ๑ เป็นเครื่องยศ ให้นายทองน้อยนายอ่อน เป็นหลวง
 พิทักษ์ทวีปภูเก็ต ผู้ช่วยราชการเมืองภูเก็ต แต่เมืองภูเก็ตให้ยก
 มาชนกรุงเทพมหานคร เพราะพระยาภูเก็ต (๕) เขามีความชอบ
 หาสิ่งของต่าง ๆ ส่งเข้ามามาก

ราชการในกรุงเทพมหานครทุกวันนี้ มีแต่ด้วยเรื่องเมืองเขมร
 เกิดรบพุ่งยุ่งยงกันมาก เป็นเหตุด้วยบุตรชายหญิงขององค์สมเด็จพระ
 พระพิริยรามมหาอิศราธิบดี ที่ถึงแก่พิราลัยนั้นไม่มีความสมัครไมตรี
 แก่กัน ต่างคนต่างจะชิงกันเป็นเจ้าของเขมรต่อไป แต่ทั้งพวกพ้อง
 ออกไปหัวเมืองเกลี้ยกล่อมคนเป็นกองทัพแล้ว รบกันหลายแห่งหลาย
 ตำบล นักองควา นักองคีร์วงศ์ ๆ เป็นผู้ก่อเหตุเค็ม แล้วยกลง
 หนีเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร องค์พระนโรดมพรหมบริรักษ์ มหา
 ออุปราช กับพระยาเขมรก็อพยพครอบครัวหนีเข้ามาอยู่ที่เมืองปัตของ
 เมืองอุทงมีไชย ยังอยู่แต่องค์พระพิริยราชคณียไกรแก้วฟ้า (๖) กับเจ้า
 ผู้หญิง ยกลงกรุงเทพมหานครได้แต่ตั้งให้เจ้าพระยามุขมนตรี (๗)
 แลพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (๘) ยกออกไปทางบก โดยทางเมือง
 ปัตของ แลให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ กับพระ (ราช) เสนา
 ยกออกไปทางเรือ ขึ้นเมืองกำปอด เพื่อจะให้รับการเมืองเขมร
 ให้สงบ ยกลงการเรื่องนี้ก็ยังไม่จบลง

พระเสนหามนตรี นำแขกเมืองขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช คม
 คอกไม้ทองเงินเข้ามาส่งตามกำหนด หนังสือของเสด็จฝากมาถึง
 กระหม่อมฉันนั้น ก็ไต่รับทราบความแล้ว ชาวคราวเหตุการณ์ต่าง ๆ
 ในกรุงเทพมหานครนี้ เห็นเสด็จก็อยากจะใคร่ทราบ แต่กระหม่อม
 ฉันเสียใจนัก ด้วยชนราชตระกูลนมเคระหาราย ไม่มีข่าวดีซึ่งเป็น

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก

จันทบุรี

๒๘

มงคลควรจะถวายออกไป ถวายให้ทรงฟังเลย มีแต่ข้าวไข่ข้าวตายน
บรรยายไม่มีใครจะทัน ครั้นจะไม่กราบทูลถวายออกไป ก็เห็นว่าไม่
ควร ก็ช่วยท่านผู้ตายล้างท่านก็เป็นต้นขดของเสด็จ ล้างท่านก็เป็น
ญาติวงศ์พงศ์พันธุ์ของเสด็จ จึงจะต้องกราบทูลออกไปให้ทราบ ครั้น
ก่อนได้ทูลแจ้งข่าวตายมาเพียงกรมหลวงมหิศวรินทร์ (๘) ซึ่งสิ้น
พระชนม์ในวันพุธชนสามค่ำเดือนแปด แลเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์
(๑๐) ซึ่งถึงอนิจกรรมในวันอาทิตย์ชนเจ็ดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ได้
กราบทูลไปก่อนนั้นลงวันจันทร์ชนแปดค่ำเดือนแปด หนังสือที่ได้ไปจาก
กรุงเทพมหานครในวันพุธชนสี่ค่ำเดือนแปด ครั้นณวันศุกร์ชนสี่ค่ำ
ค่ำเดือนแปด พระองค์เจ้ามณฑาทา (๑๑) ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกยี่สิบพระชนม์ลง เพราะพระโรคเดิมประจวบมานาน
ได้ไว้พระศพในพระโกศที่ตั้งไว้ที่ศาลาต้นสนใต้เดือนหนึ่งแล้ว ได้เชิญ
พระศพไปถวายเพลิงที่ เมรุวัดขวรรณิเวศในวันอาทิตย์แรมสี่ค่ำเดือนเก้า
การเป็นเสร็จแล้ว ศพเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ก็ได้ชักไปเมรุวัดสระเกษ
เผาเสร็จแล้ว ได้เลื่อนที่พระยามหาอำมาตยาธิบดี พริยพาหะ (๑๒)
เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี พระยาปราจิณ (๑๓) เป็นพระยา
มหาอำมาตย์ ครั้นณวันอาทิตย์ชนห้าค่ำเดือนเก้า พระองค์เจ้า
มงคลเลิศ (๑๔) พี่ชายแม่เพี้ยช่วยเป็นโรคลงรากในเวลาบ่าย อากา
เหมือนกนกขกรมหมนมมาตยาพิทักษ์ แก่ไขไม่คลาย ครั้นเวลาบ่าย
สองโมงก็ถึงชีพตกโยน ได้ไว้ศพในโกศรูปมณฑปตั้งไว้ที่บ้านของ
เธอ ยังไม่ทันได้เผา ครั้นวันพฤหัสบดีชนหนึ่งค่ำเดือนสิบ เวลาเช้า

แม่เพย (๑๕) ไออาเจียรเป็นโลหิตออกมามาก ออกทางจมูกออก
 ทางปาก ไท้วสตัวออกมากทั้งโลหิตตัวหนึ่ง มีอาการคล้ายตัว
 หนองเล็กหางเป็นสามแฉก แต่หมอยังแก้ไขก็ค่อยคลายมา โลหิต
 ออกข้างเล็กน้อยหายไปแล้ว ครั้นวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำเดือนสิบ เวลา
 กลางคืนเธอค่อยสยายไอห่างไปนอนหลับไ้มาก ตั้งแต่สามยามไป
 จนสามโมงเช้า ครั้นวันจันทร์ขึ้นห้าค่ำเดือนสิบตนชนอกเวลาสาม
 โมงเช้า รัยประทานอาหารไ้ด้วยฝาขนาดใหญ่ แล้วนั่งเล่นอยู่กั
 บุตรคนเล็ก (๑๖) ไอเป็นโลหิตออกมา แล้วก็เกิดเป็นโลหิตพุ่ง
 พ่นมากเป็นที่สุด ออกทั้งทางจมูกทางปาก หลายด้วยแก้วกระบอก
 ไม่มีชนะหายใจ พอโลหิตมากแล้วชีพจรทั้งตัวก็หยุดที่เคี้ยว ไม่พ
 เลย ไ้รับประทานจั๊กการไว้ศัพในโกษฐู ทั้งไว้ตักต้นสน แต่ตก
 แ่งกักเสียบใหม่ให้งามก็ เพกานแลขานประทยานนำต่างบัตลายเงิน
 ฝานนึ่งบัตกระคายลาย แลตกแต่งสิ่งอนมากพอสมควร ครั้นจะ
 ยกขึ้นไปไว้บนพระมหาปราสาท เห็นว่าจะกิดขวางการพระราชพิธีไม่
 พอที่ แต่เท่านั้นก็ค้อยแล้ว ศพจะเข้าไว้นานต่อเดือนสี่เดือนห้าจึงจะ
 ไ้ไผ่ เคี้ยวบัตรับประทานทำบุญต่าง ๆ มีเทศนาแลบั้งสกลอยู่เนือง ๆ
 เมื่อวันพอแรมสิบสามค่ำเดือนสิบ เจ้านายแลคุณหม่อมต่างวังมาถอนำ
 แลวแวะไปเยี่ยมศพ ไ้ นมนต์พระบั้งสกลคนละเล็กละน้อย เป็นพระ
 สงฆ์ ถงหมนเศษ เจ้านายแลข้าราชการในกรุงแลหัวเมือง แลเจ้าภาย
 นายอากรก็นำผ้าขาวแลสิ่งของแลเงินสละเงินเฟื้องมาช่วยในการศพก็
 เป็นอันมาก ไ้ให้เป็นอนุเคราะห์แก่ชายจุฬาลงกรณ์ หญิงจันทร์มณฑล

ชายหาทรนตรีคม ชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ บตรแม่เพยทงสภิมขาง
 กระทบมณคณคิกขอยขอยคุณท่านทงปวงครงนนนกกหนา แม่เพย
 ตายลงครงน เมอคอการกัควรรจะตายอ่ยแล้ว ด้วยข้อยโรคันมา
 ทงแต่เสาะแสมาลงท่าย ทงแต่ข้มะเสงมา วิทยากัหลายหมหลายยา
 แล้วไม่หาย จึงเห็นว่าลงคราวทจะลงนยายตายอ่ยแล้ว อายนัยข้เท่า
 กขกรรมหมนมาทยาพิทกษ ขิทานัน เหมือนกันกับชายมงคลเลิศซงเป็น
 พชาย ว่าโดยลเอียตไปกรรมหมนมาทยาพิทกษมีอายุนัยวันทงแต่วัน
 เกิดจนวันตายได้ ๘๖๓๘ วัน ชายมงคลเลิศนัยชายทงแต่วันเกิดจนวัน
 ตายได้ ๘๘๐๓ วัน แม่เพยนัยอายุทงแต่วันเกิดจนวันตายได้ ๘๘๒๓ วัน
 มากกว่ากรรมหมนมาทยาพิทกษ ๒๘๔ วัน มากกว่าชายมงคลเลิศ
 ๒๐ วัน ศพชายมงคลเลิศนั้ได้รบประทานซกไปเผาเสียที่เมรุวัดขวร
 นิเวศ ในวันอาทิตย์แรมสามค้ำเคอนสียแล้ว เจ้าพ อิศราพงค์ (๑๗)
 เมอณวันจันทร์แรมสองค้ำเคอนสียเอ็ด ใต้ไปตามกระทบมณคณทอค
 กระจุนวัดขวรนิเวศ ที่แก้มเธอข้างขวาเป็นเมล็ดคชนมาแต่เมื่อไรไม่
 ทราบ เธอสำคัญว่าเป็นสิว เธอยขคังอาการคังขียสิว ก็ให้ข้วค
 อักเสียบวมคังแต่หน้าคลอกกลงมาลงหน้าคตอง กรมมรานุชิตเสด็จ
 ไปประทานยารักษา ครันอาการไม่ดอย ใช้ยาหมอย่าง พระสงฆ์ข้าง
 กินแลทาแก ใช้ไปหลายหมอ ที่ขวมนั้ค้อยข้อมลง ครันณวันอาทิตย์
 แรมแปคค้ำเคอนสียเอ็ดเวลากกลางคิน พิศม์วรรณโรคันนกลข้เข้าทำ
 ข้างใน ให้จกเสียคข้คอราระบัสสาวะ มาจนวันอังคารแรมสียค้ำเคอน
 สียเอ็ดเวลาสี่โมงเช้ากสันชวิตร กระทบมณคณใต้ ขนไปอาบน้ำคพ

แล้วได้รับประทานจักไวศัพในโกษฐุตั้งไว่ ที่บ้านของเธอ พระองค์เจ้า
 นิลวธา (๑๘) เจ้าน้าของเจ้าฟ้าอิศราพงศ์นั้น ประชวรมาสามสี่เดือน
 เศษแล้ว หมอว่าเป็นพระโรควิคตลิกวง จนถึงขวมทั้งพระองค์ ครั้นณ
 วันเสาร์ ชนเจ็ดค่ำเดือนสิบสอง เวลาทุ่มหนึ่งกับหกบาทก็สิ้นพระชนม์
 เมื่อเวลาสิ้นพระชนม์นั้นกระหม่อมฉันไม่อยู่ ไปทอดกระฐินที่เมือง
 เพ็ชรบุรี ไต่สังกรมวรจักร (๑๙) ไว่ให้ไปสร้งน้ำแทน แล้ว
 จักไว่พระศพอยู่แห่งเดียวกับเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ แต่ต้องไว่พระศพในพระ
 โกษฐุมณฑป (๒๐) เพราะลองโกษฐุไม่มีแล้ว ไปอยู่ที่กรมหลวงมหิ
 ศ์วรินทร์ ๑ ๑อยู่ที่แม่เพย ๑ ๑อยู่ที่เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ๑ ๑อยู่ที่ศพองค์สมเด็จพระ
 พระทริภักษรามมหาอิศราธิเบศเมืองเขมร ๑ จักส่งออกมาที่ท่านผู้หญิงอื่น
 ๑ ผู้มีขันคาศักกิตายมากนั้ ๑ ๑นอนปรนไม่ทันเป็นความจนใจ

วันอังคารชนสามค่ำเดือนสิบสอง นางแพมรกายิ่งเยาวลภษณ์
 แลภักตรพิมลพรรณ แลเกษมสันต์โสภาคย์ แลมนษย์นาคมานพนั้น
 คลอดบุตรเป็นหญิงออกแล้วครรรณมล (รก) ไม่ออกตั้งแต่เวลาห้าทุ่ม
 หกบาทไป หมอแก้ไขหลายหมอแล้วก็ไม่ออก ครั้นเวลาเจ็ดทุ่มก็ตั้ง
 หอบคาคั่ง ครั้นเวลาสามยามหมอบรคเเล (๒๑) อเมวิกนเข้าชัก
 ครรรณมล (รก) ออกได้ แต่เมื่อนั้นอาการหนักชีพจรอ่อนเสี่ยแล้ว
 แก้ไม่พิน ครั้นเวลาสามยามสี่บาทก็ขาดใจตาย ไต่ให้เอาศพไปฝัง
 ไว่ศสมอราย (๒๒) แต่บุตรนั้นยังค้อย.

วังน้าเคยวณท่านประชวรมาแต่เดือนเก้าข้างชน ตั้งแต่วันศุกร์
 ชนสามค่ำเดือนเก้ามาไม่ไต่เสคจออกเลย ไต่ไต่เสคจไปไหนเลย

ท่านบอกอาการว่าประชวรพระโรคลม ให้วิ่งเวียนแลลมจับเนื้อ ๆ
 แต่คนทั้งปวงเชื่อว่าท่านประชวรอย่างอื่น ถึงว่าประชวรอยู่นานดังนี้ ก็
 ไม่มีใครไปเฝ้าเยี่ยมประชวรเลย เพราะรู้ว่าถึงไปก็ไม่ได้เฝ้า การงาน
 อันใดในวังนั้นจะเพททลก็ไม่ได้ห้มก ท่านเสด็จอยู่แต่บนเก้งไม่ได้ลง
 มาข้างล่างเลยสามเดือนเศษมาแล้ว กระทบมฉันจะขอไปเยี่ยม ก็ให้
 มาห้ามเสียว่าอย่าให้ไป กลัวคนจะลือว่าประชวรมาก ครั้นมาเมื่อวัน
 เจ้าฟ้าอิศราพงศ์สิ้นชีวิตลง กระทบมฉันเห็นว่าการอาบน้ำศพ แลจัด
 การไว้ศพเป็นหน้าที่ของท่าน แต่เห็นว่าท่านจะไม่เสด็จไปได้ กระทบม
 ฉันจึงไปแทน วันนั้นกระทบมฉันไปทอศกระฐินก่อน แล้วจึงมา
 แวะจอดเรือเข้าที่พระตำหนักน้ำในพระบวรราชวัง ท่านทราบเข้าจึงให้
 หนูต๋ยลงมารับกระทบมฉัน แล้วว่าให้เชิญกระทบมฉันเข้าไปเยี่ยม
 ท่านก่อน ท่านล้าฤกถึงนัก กระทบมฉันก็เข้าไปเยี่ยม เห็นอาการ
 ท่านก็คล้ายกับปรกติ แข็งแรงก็อยู่ไม่โสมซบผอมคอก เห็นเป็นผิต
 ปรกติที่ผวนนั้นชคมากอยู่เท่านั้น แต่ท่านบอกอาการว่าเป็นลมจับเนื้อ ๆ
 จะไปข้างไหนก็จะไปได้ แต่กลัวจะไปลมจับล้มลง กลัวคนจะตน
 เอิกเริกไป วันนั้นหม่อมฉันเห็นแต่ท่านน้กพิมเสนหลายครั้ง พิมเสน
 ขวกโตที่อยู่ทันนทเคียว ขยี้ใส่ลงในน้ำ ผ่าขาวซุบเชือกที่สูงก็เนื้อ ๆ
 วันนั้นท่านว่าขอให้หมอยาข้างวังหลวงขึ้นไปชมนุมปฤกษา ใครจะคิด
 อ่านถวายยาได้บ้าง เจ้ากรมปลัดกรมหมอวังหลวงขึ้นไปชมนุมปฤกษา
 คิดอ่านจะถวายยากคนละขนานสองขนาน คิดไปต่าง ๆ ยาทีคิดนั้น

หมอวังน่าว่า ยายอย่างนั้นเคยถวายเสียแล้วหมคไม่ชอบพระโรค หมอ
ก็ตองเลิกกลับมา ในเดือนสิบสองข้างขึ้นนี้ ท่านให้มายอกอาการว่า
พระอาการนั้นมากไป เสวยไม่ได้บรรทมไม่หลับ หมอไทยแก้มา
นานแล้ว อาการไม่คลาย จะขอให้หมอจีนถวายยาเป็นพระโอสถต่อไป
กระหม่อมฉันคิดว่าถ้าพระโรคท่านไม่เป็นเช่นอาการท่านบอก เป็นเช่น
เขาลือจริง หมอจีนถวายเห็นจะชอบพระโรค.

อนึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิท (๒๓) ก็ป่วยโรคคล้ายกับเจ้าพระ
ยานคร ลมจับล้มลงแล้วก็เสียชีวิตด้วย ตั้งแต่วันเสาร์ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
เดือนเก้ามา เธอใช้ยาของเธอรักษาตัวเธอเองบ้าง หมอกรมเบล (๒๔)
ให้ยาบ้าง แต่ยักนอาการก็ว่าค่อยคลายแล้ว แต่กระหม่อมฉันเห็น
ว่า ไม่ดีกว่าเจ้าพระยานครมากนัก ดีกว่าเจ้าพระยานคร แต่ที่โสดร
ไม่ตั้ง โรคอย่างนี้รักษาหายยากอยู่.

พระองค์เจ้าดวงจันทร์ตั้งแต่เดือนเก้ามาจนเดือนสิบ ประชวรมาก
เป็นพระโรคบิณฑกพระโลหิตพระเสมือหะ กระหม่อมฉันให้ท้าวสมศักดิ์
(๒๕) ขึ้นไปเยี่ยม เพราะทชนอาการไม่ได้ทุลท่าน บอกลงมาว่า
ครังนี้ท่านจะยังไม่สิ้นพระชนม์ ท่านคงจะหาย ครันเมื่อวันพุธแรม
สิบค่ำเดือนสิบเอ็ด ท่านเสด็จลงมาหากระหม่อมฉัน ตรัสบอกวาท่าน
หายประชวรแล้ว เมื่อวันอาษาค่ำพเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ท่านก็เสด็จ
ไปได้ แต่พระองค์เจ้าคารา (๒๖) นั้นกระหม่อมฉันวิตกอยู่ ด้วย
ท่านก็ชุกไซมชบผอมมานานแล้ว ครังนี้ท่านพบใครท่านก็ทรงกรรแสง
รำไป ประชวรลมนวันละสองครั้งสามครั้ง อสุหะพาหลานเสด็จลง
มาหากระหม่อมฉันวันหนึ่ง การต่อไปจะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบเลย.

ชายศรีสิทธิธงไชย หลวงอรไทยเทพกัญญาแลญาตีพี่น้องอื่น ๆ
 พวกเมืองนครศรีธรรมราชก็อยู่เย็นเป็นสุขอยู่โดยมาก ไม่ช่วยไขอื่น
 ไตนัก แต่ขั้วมารดาศรีสิทธิธงไชย หลวงอรไทยเทพกัญญาช่วยเป็น
 วรรณโรคเนื่อง ๆ หายไปคราวหนึ่ง แล้วยังกลับเป็นอีก แต่ไม่ขึ้น
 ที่สลักสำคัญคอก เหนจะเป็นโทษโลหิตแลน้ำเหลืองเสียจะต้องรูด้าย
 ใหญ่ ๆ เสียสักคราว เหนจะปรกติก็ไปคอก ไม่สู้ไรรนนัก หน (๒๗)
 บุตรเจ้าพระยามหาศรีธรรมนั้น เป็นเหตุอย่างไรไม่ทราบ สิ่งของ
 ในเข่าเรือนจำนำเขาเสียหมด ของไปตกอยู่ที่ผู้รับจำนำราคาถึง ๓๕ ซึ่ง
 แต่ขั้วความอยู่ เมื่อไรญาติพี่น้องจะเข้ามาล่อนาหรือรับเขยหวัค จะ
 ไปพักที่เรือนแล้ว ก็ไปเยี่ยมเอามาเรียงรายไว้ ครั้นพวกนั้นไปแล้ว
 ก็ให้ข่าวชนไปคืนผู้รับจำนำ ภายหลังท่านผู้หญิงเยี่ยม (๒๘) สืบทราบ
 เข้าว่าเป็นคังนั้น ก็เข้ามาชำระกัน ต้นเหตุที่จะได้ทราบนั้นเพราะเกิด
 ความเขาทังหนึ่งสือกกล่าวโทษ หม่อมเจ้าบรรจง (๒๙) ว่าซุกซนเป็นฉ
 ลินมาก แลหนไปลงคอกกับหม่อมเจ้าบรรจง ทวายนับถอกันว่าเป็น
 ญาติข้างคุณตานี (๓๐) กรมหมื่นสุนทรภักษ์ หม่อมเจ้าบรรจงเที่ยว
 หลอกหลวงข้างโน้นข้างนี้ เอาเงินแลสิ่งของเขาไป คิดเป็นเงินถึง ๔๘
 ซึ่ง ต้องจำไว้ เร่งเงินให้เขาก็ไม่ได้ กระทบหม่อมฉันจึงได้หักเขาเขย
 หวัคหม่อมเจ้าในกรมหมื่นสุนทรภักษ์ ไว้ทั้งกรม ไซ้ฉเสีย แล้วยัว
 หม่อมเจ้าบรรจงก็ไล่ไปเสียจากวังแล้ว แต่หนนั้นเขาทำวุ่นในตัวของ
 เขาเอง หมกไปในทรัพย์เขาเอง ไม่ได้เป็นฉใคร กระทบหม่อมฉัน
 ก็นั่งอยู่

ในชั้น^{๖๕} ภายหลังแต่หญิงสุขมาลมารศรี บุตร^{๖๖} ล่า^{๖๗} เกิด^{๖๘} แล้ว^{๖๙} นั้น^{๗๐} มา
 กระทบ^{๗๑} อด^{๗๒} อด^{๗๓} อด^{๗๔} อด^{๗๕} อด^{๗๖} อด^{๗๗} อด^{๗๘} อด^{๗๙} อด^{๘๐} อด^{๘๑} อด^{๘๒} อด^{๘๓} อด^{๘๔} อด^{๘๕} อด^{๘๖} อด^{๘๗} อด^{๘๘} อด^{๘๙} อด^{๙๐}
 วน^{๙๑} เสาร์^{๙๒} วน^{๙๓} สิบ^{๙๔} เอ็ด^{๙๕} ค่ำ^{๙๖} เดือน^{๙๗} หก^{๙๘} มารดา^{๙๙} ชื่อ^{๑๐๐} ทวง^{๑๐๑} ค่ำ^{๑๐๒} เป็น^{๑๐๓} ลาว^{๑๐๔} ๓ คื่อ^{๑๐๕} บุตร^{๑๐๖}
 ชื่อ^{๑๐๗} ไชยาน^{๑๐๘} ชาติ^{๑๐๙} เป็น^{๑๑๐} บุตร^{๑๑๑} ที่^{๑๑๒} ๗ ของ^{๑๑๓} เทียง^{๑๑๔} ออก^{๑๑๕} เมื่อ^{๑๑๖} วัน^{๑๑๗} อัง^{๑๑๘} คาร์^{๑๑๙} แรม^{๑๒๐} หก^{๑๒๑} ค่ำ^{๑๒๒}
 เดือน^{๑๒๓} เก้า^{๑๒๔} ๓ คื่อ^{๑๒๕} หญิง^{๑๒๖} เล็ก^{๑๒๗} นอง^{๑๒๘} ยิง^{๑๒๙} เขาว^{๑๓๐} ลักษ^{๑๓๑} ณ์^{๑๓๒} ออก^{๑๓๓} เมื่อ^{๑๓๔} วัน^{๑๓๕} อัง^{๑๓๖} คาร์^{๑๓๗} วน^{๑๓๘}
 สาม^{๑๓๙} ค่ำ^{๑๔๐} เดือน^{๑๔๑} สิบ^{๑๔๒} สอง^{๑๔๓} จะ^{๑๔๔} ไต่^{๑๔๕} ชื่อ^{๑๔๖} ว่า^{๑๔๗} บรร^{๑๔๘} ษ^{๑๔๙} ษ^{๑๕๐} ษ^{๑๕๑} ษ^{๑๕๒} ษ^{๑๕๓} ษ^{๑๕๔} ษ^{๑๕๕} ษ^{๑๕๖} ษ^{๑๕๗} ษ^{๑๕๘} ษ^{๑๕๙} ษ^{๑๖๐}
 อด^{๑๖๑} อด^{๑๖๒} อด^{๑๖๓} อด^{๑๖๔} อด^{๑๖๕} อด^{๑๖๖} อด^{๑๖๗} อด^{๑๖๘} อด^{๑๖๙} อด^{๑๗๐} อด^{๑๗๑} อด^{๑๗๒} อด^{๑๗๓} อด^{๑๗๔} อด^{๑๗๕} อด^{๑๗๖} อด^{๑๗๗} อด^{๑๗๘} อด^{๑๗๙} อด^{๑๘๐}
 บั้ว^{๑๘๑} ไซ^{๑๘๒}

การ^{๑๘๓} ศ^{๑๘๔} พ^{๑๘๕} ท^{๑๘๖} าน^{๑๘๗} ผู้^{๑๘๘} หญิง^{๑๘๙} อื่น^{๑๙๐} นั้น^{๑๙๑} กระทบ^{๑๙๒} อด^{๑๙๓} อด^{๑๙๔} อด^{๑๙๕} อด^{๑๙๖} อด^{๑๙๗} อด^{๑๙๘} อด^{๑๙๙} อด^{๒๐๐} อด^{๒๐๑} อด^{๒๐๒} อด^{๒๐๓} อด^{๒๐๔} อด^{๒๐๕} อด^{๒๐๖} อด^{๒๐๗} อด^{๒๐๘} อด^{๒๐๙} อด^{๒๑๐}
 โภ^{๒๑๑} ษ^{๒๑๒} ษ^{๒๑๓} ษ^{๒๑๔} ษ^{๒๑๕} ษ^{๒๑๖} ษ^{๒๑๗} ษ^{๒๑๘} ษ^{๒๑๙} ษ^{๒๒๐} ษ^{๒๒๑} ษ^{๒๒๒} ษ^{๒๒๓} ษ^{๒๒๔} ษ^{๒๒๕} ษ^{๒๒๖} ษ^{๒๒๗} ษ^{๒๒๘} ษ^{๒๒๙} ษ^{๒๓๐}
 มา^{๒๓๑} แก่^{๒๓๒} พระ^{๒๓๓} เสน^{๒๓๔} หน^{๒๓๕} าม^{๒๓๖} น^{๒๓๗} ทร^{๒๓๘} ี^{๒๓๙} คว^{๒๔๐} วย^{๒๔๑} แล^{๒๔๒} ้ว^{๒๔๓}

จ^{๒๔๕} ท^{๒๔๖} หมาย^{๒๔๗} มา^{๒๔๘} ณ^{๒๔๙} วัน^{๒๕๐} พ^{๒๕๑} ุ^{๒๕๒} ฒ^{๒๕๓} าม^{๒๕๔} ๓^{๒๕๕} ค่ำ^{๒๕๖} เดือน^{๒๕๗} สิบ^{๒๕๘} สอง^{๒๕๙} ๒^{๒๖๐} ๖^{๒๖๑} ๓^{๒๖๒} ๓^{๒๖๓} ๓^{๒๖๔} ๓^{๒๖๕} ๓^{๒๖๖} ๓^{๒๖๗} ๓^{๒๖๘} ๓^{๒๖๙} ๓^{๒๗๐}
 ศ^{๒๗๑} ก^{๒๗๒} รา^{๒๗๓} ๓^{๒๗๔} ๒^{๒๗๕} ๓^{๒๗๖} ๓^{๒๗๗} ๓^{๒๗๘} ๓^{๒๗๙} ๓^{๒๘๐} ๓^{๒๘๑} ๓^{๒๘๒} ๓^{๒๘๓} ๓^{๒๘๔} ๓^{๒๘๕} ๓^{๒๘๖} ๓^{๒๘๗} ๓^{๒๘๘} ๓^{๒๘๙} ๓^{๒๙๐}
 ใน^{๒๙๑} รัช^{๒๙๒} ก^{๒๙๓} าล^{๒๙๔} ๒^{๒๙๕} ๓^{๒๙๖} ๓^{๒๙๗} ๓^{๒๙๘} ๓^{๒๙๙} ๓^{๓๐๐} ๓^{๓๐๑} ๓^{๓๐๒} ๓^{๓๐๓} ๓^{๓๐๔} ๓^{๓๐๕} ๓^{๓๐๖} ๓^{๓๐๗} ๓^{๓๐๘} ๓^{๓๐๙} ๓^{๓๑๐}

ในพระราชหัตถณบบัที่ ๔

- ๑ ชายคัคณางค์ พระเจ้าลูกยาเธอ คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร
ประสูติเมื่อขเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๕๒
- ๒ พระยาฤทธิไกรเกรียงหาญ (เสื่อ) เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔
- ๓ ท่านผู้หญิงอินภรรยาเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง เป็นธิดาพระยา
พิณาคอคคิ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่อง
คำรสเรียกว่า “พื่อน” แจ้งอยู่ในหนังสือจดหมายหลวงอุดม
สมบัติ
- ๔ นายเอี่ยม บุตรพระยาเสนาานชิต (นช) ถึงรัชกาลที่ ๕ ได้
เป็นพระยาเสนาานชิต ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วป่า
- ๕ พระยาภักดิ์ (ทก) ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นพระยาวิชิตสงคราม
จางวางเมืองภูเก็ต
- ๖ องค์พระหริราชคณีย คือสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุง
กัมพูชาขบคน
- ๗ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกษ) บุตรเจ้าพระยาขบคนทรเทศา (สิงห์
สิงหเสนี)
- ๘ พระยาสีหราชฤทธิไกร (บัว) เป็นข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ ๔
- ๙ กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศวร พระเจ้าลูกยาเธอรัชกาลที่ ๒
ทรงพระนามพระองค์เจ้าโต ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อขฤณ
พ.ศ. ๒๓๕๖ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

- ๓๐ เจ้าพระยาธรรมา (เสื่อ) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)
- ๓๑ พระองค์เจ้าหญิงมณฑา พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ประสูติ
เมื่อขจอ พ.ศ. ๒๓๓๓
- ๓๒ พระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยา
สุธรรมมนตรี
- ๓๓ พระยาปราจิณ (ถมึง) บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน) ถึง
รัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยาธรรมา
- ๓๔ พระองค์เจ้านงคเสด็จ พระองค์เจ้าทรงตั้ง ในกรมหมื่นมาตยา
พิทักษ์
- ๓๕ คอสมเค็จพระเทพศิรินทราวรมราชินี
- ๓๖ คอสมเค็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
- ๓๗ เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ พระองค์
เจ้าการาวดี ลูกเธอกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็น
พระมารดา
- ๓๘ พระองค์เจ้านลวิศลา มักเรียกกันว่า “พระองค์ถา” ลูกเธอกรม
พระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ประสูติเมื่อขจล พ.ศ. ๒๓๓๖
เจ้าน้องร่วมเจ้าจอมมารคากับพระองค์เจ้าการาวดี
- ๓๙ กรมวรจักร พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรงพระนามพระองค์
เจ้าปราโมช ประสูติขจล พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นกรมหมื่นแล้ว
เลื่อนเป็นกรมขุนวรจักรธรานุภาพในรัชกาลที่ ๕ สิ้นพระชนม์ใน
รัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

- ๒๐ พระโกษฐ์มณฑปที่คารสัน คือพระโกษฐ์หุ้มผ้าขาว อย่างที่ทรง
พระศัพพระองค์เจ้าวังนำแลพระองค์เจ้าตั้งในชั้นหลัง พระโกษฐ์
ที่ประกอบเป็นมณฑปเวลานั้นยังไม่ได้สร้าง
- ๒๑ หมอขรคเเล เป็นพวกมิชัณนารีเข้ามาอยู่แต่ในรัชกาลที่ ๓ ตั้ง
บ้านเรือนแลโรงพิมพ์อยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ริมข้อมวิชัย
ประสิทธิ์ ตายในรัชกาลที่ ๕
- ๒๒ วัคสมอรายเป็นนามเดิมของวัคราชาธิวาส
- ๒๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท พระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ ๒ ทรง
พระนามพระองค์เจ้านวม ประสูติในรัชกาลที่ ๑ เมื่อข้มะโรง
พ.ศ. ๒๓๕๑ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อข้มะแม พ.ศ. ๒๔๑๔
- ๒๔ หมอแก้วเบล เป็นชาติสก๊อต เข้ามาอยู่เป็นแพทย์ประจำสถาน
กงสุลอังกฤษ
- ๒๕ ท้าวสมศักดิ์ (นก)
- ๒๖ พระองเจ้าคารา ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
เป็นพระมารดาเจ้าฟ้าอิศราพงศ์
- ๒๗ หนู บุตรเจ้าพระยามหาศิริธรรม คนเดียวกับหนูชี่
- ๒๘ ท่านผู้หญิงเขี่ยม ภรรยาพระยาสุรเสนา (สวัสดิ์ ชูโต) เป็นธิดา
สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่
- ๒๙ หม่อมเจ้าบรรจง ในกรมหมื่นสรินทรภักษ์
- ๓๐ คุณทานี่ เจ้าจอมมารดากรมหมื่นสรินทรภักษ์ เป็นธิดาเจ้าพระยา
มหาเสนา ขุนนาค แต่เจ้าคุณนวลมิได้เป็นมารดา

ฉบับที่ ๕

จดหมายฉันให้มาถึงข้า (๑) หนังสือของข้าฉบับ ๑ กับหนังสือ
 ของพระองค์เจ้าขมราช เจ้าอาวเจ้านาของฉนฉบับ ๑ ซึ่งส่งมา
 แต่เมืองนครศรีธรรมราช เฉวันอาทิตย์แรมหกค่ำเดือนห้านี้ ไ้มา
 ดงมอฉนเมอฉนสองค่ำเดือนหก หนังสือของข้าก็แจ้งพระ
 ภาการมาฉนฉน แลกล่าวคุณความจงรักภักดีของญาติพี่น้องทั้งปวง
 พรอมเพรียงกันเยี่ยมเยียนพยาบาลรักษา ออกชอมาทุกท่านทกนาย
 บรรดาที่อยู่เมืองนครศรีธรรมราช เว้นแต่เจ้าพระยานคร ซึ่งเป็นผู้
 บวยเหมอนพระภาการฉนฉนเดียว ไม่มีกล่าวโทษผู้ใดเลย ดงแพทย
 หมอที่ไ้ถวายยาถวายอยู่ฉนก็ไ้ออกชอมา ทั้งหมอลวงสองนาย
 ทั้งหมอในตำแหน่งกรมการแลหมอเข้าในกรม ก็เห็นเป็นฉนพรอม
 เพรียงทำเต็มมออยู่แล้ว ถ้าการเป็นจริงดังหนังสือของข้าว่ามา การก็
 เห็นว่าเป็นการที่สคอยู่แล้ว แต่ในหนังสือของพระองค์ท่าน มีมา
 ดงฉนในห่อเดียวกับหนังสือของข้าฉน มีความว่า ท่านประฉวรครั้ง
 เป็นสาคคหคอยู่แล้ว ขอให้ฉนฉนเรอกลไฟออกไ้รับเสด็จเข้ามา
 ในกรุงเทพฯ โดยเร็ว อย่าให้ท่านต้องคคอยู่เมืองนครศรีธรรมราชเลย
 ค้วยท่านไม่มีที่จะเหลียวเห็นใครนอกจากตัวฉน การในหนังสือรับสั่ง
 ของท่านเป็นคังฉน ข้าจะปรคให้ฉนทำอย่างไร เมอค่านึงไ้ถึงพระโรค
 ของท่าน ก็เป็นพระโรคอย่างใหญ่ ควรจะเรียกว่ลามฉมพาธ ถ้าจะ
 นขตัวผู้ ที่บวยอย่างนี้ในญาติของข้า ก็เหมอนกันกับโรคข้าฉนใหญ่ (๒)

แลโรคเจ้าพระยานคร แลโรคพระองค์เจ้าสว่าง (๓) ๆ นั้นก็เป็นลง
 เมื่อวันพฤหัสบดีขณสืบสาค่าเดือนสามขทแล้วมา แก่ไขก็ไม่ฟื้น อยู่ได้
 เจ็ดแปดวันก็ตาย ความไ้มีแจ้งอยู่ในจดหมายถวายพระองค์เจ้า
 ขัทมราชมาฉบับ ๑ แล้ว ก็พระอาการคร้งนั้นก็เห็นว่าคล้ายกัน พระชนม์
 ท่านนั้นก็มากถึง ๗๕ แล้ว แก่กว่าข้าน้อยใหญ่เมื่อถึงแก่กรรมถึง ๒๘ ปี
 แก่กว่าพระองค์เจ้าสว่างคร้งถึง ๒๘ ปี แก่กว่าเจ้าพระยานครเมื่อแรก
 ขวดยลงถึง ๒๗ ปี พระอาการจะเป็นอย่างไร ให้วิตกนัก เมื่อท่านจะ
 เสด็จเข้ามาที่กรุงเทพ ฯ นี้ ฉันก็ไม่หม่อมอดทักกว่าขุนรัตนแพทย
 แลขนาโยนารณนั้นเลย การอนันจะว่าให้เห็นจริงได้ เหมือนกรมพระ
 พิพิธโภคภเบนทร์ เป็นพี่ชายของฉันเป็นเจ้าใหญ่นายโต ประชวรลง
 พระอาการเช่นนั้น ฉันก็ได้ไปนั่งเฝ้าอยู่แทบทุกวัน ให้หม่อมหลวงทั้งวัง
 หลวงวังน่าชมนมกันคิดอ่านรักษา พระอาการก็ไม่คลายไม่หาย จนถึง
 หม่อมอังกฤษในเรือรบ ซึ่งมาอยู่ในเวลานั้น ก็ไ้ให้มาถวายยา พระ
 อาการก็ไม่หาย ประชวรไ้ไ้แกว้นก็สิ้นพระชนม์ กรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิท ตัวเธอก็เป็นหม่อมอย่างเอกอยู่เองในกรุงเทพ ฯ นี้ แลขติน
 ก็เป็นเจ้าค่างกรมผู้ใหญ่ในน้องยาเธอของฉัน ฉันไ้ให้ว่าราชการ
 เป็นกำลังอยู่แทบทุกแห่ง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ช่วยอย่างนลง ฉันเอง
 ก็ย้เจ้านายค่างกรมแลท่านเสนาบดีก็ไปชุมนุมพร้อมกัน ช่วยกันหา
 หม่อมารักษา ถึงอาการค่อยคลายก็ไม่หายไ้ไ้ คงลงลำยากง่อน ๆ
 แง่น ๆ คล้ายกับเจ้าพระยานครนั้นแล.

ในกรุงเทพฯ ๑ นินญาตีพน้องของท่านก็มีอยู่มาก ทั้งพวกราช
 ตระกูลฝ่ายฉัน แลญาติชาวนครฝ่ายข้า ก็เมื่อท่านเสด็จอยู่ใน
 กรุงเทพฯ ๑ นแต่ก่อนนานแล้ว พึงพาอาศัยใครได้เท่าไร การทั้งปวง
 ก็แจ้งในพระไทยของท่าน ในใจของข้า ฝ่ายฉันส่งสารท่านว่าท่านปลัด
 กษัตริย์แยกย้ายกันอยู่ ไม่ได้พบกันเลยถึง ๔๐ ปีเศษ จนท่านก็ทรง
 พระเจริญมากแล้ว ข้าก็ชรามากแล้ว ฉันจึงได้เชิญเสด็จท่านออกไป
 ให้ได้ประสพพบกับข้า ด้วยเข้าใจว่าถ้าข้าช่วยไซ่อไรลง ผู้อื่น
 ที่จะประวิบัติให้ข้าได้ความสบายกว่าท่านที่เป็นบุตรของข้าผู้เดียวฉันไม่มี
 หนึ่งฉันก็ส่งสารข้ายังนึก กลัวว่าข้าจะต้องเสียใจเมื่อปลายมือ จึงได้
 ยอมให้ท่านเสด็จอยู่กับข้า ตั้งใจไว้ว่าต่อเมื่อใดข้าไม่มีตัวแล้ว ฉันจึง
 จะไปรับท่านเสด็จกลับมา ก็ครั้งนี้ท่านประจวบหนากลาง ถ้าเสด็จ
 กลับมาอยู่กรุงเทพฯ ๑ นี้ จะเสด็จอยู่วังหลวงหรืออยู่วังหน้า ใครจะรักษา
 พยาบาลท่านสนิทชิดชมดีไปกว่าข้า ฉันก็ไม่ทราบเลยที่ท่านจะเสียใ
 ไรใจใคร ก็ถ้าท่านโปรดใครจะให้พยาบาล โปรดหมอไหนที่เคย
 ทรงนับถือ ถ้ามีหนังสือเข้ามาให้ฉันพาไปส่ง ฉันก็จะทำตาม แต่ซึ่ง
 ว่าจะเสด็จเข้ามาให้ได้นั้น ฉันก็ไม่ช้ครีบสังคอก แต่การนั้นจะต้องใจ
 ต้องความคิดของข้าฉันแล้วหรือ ด้วยพระองค์ท่านก็เป็นของข้า ๆ ก็
 เป็นของท่าน ฉันเองก็ค้เจ้านายอนกดี ก็เป็นแต่ญาติแลลูกหลานห่าง
 กับท่านแลข้า ไม่ควรที่จะบังคับบัญชาให้ผิดแก่ความคิดความชอบ
 ของข้าไป ฉันเกรงใจข้าฉันก็ ฉันไม่รู้ที่จะทำอย่างไรเลย ถึงกระนั้น
 ครองฉันก็ใจจกเรือกลไฟมหาไชยเทพ ให้มีเจ้าพนักงานสนมกรมวัง

แลข้าราชการฝ่ายใน เตรียมออกมาขายเสด็จตามธรรมเนียมตาม
 รัชสัง แต่ยังมีวิตกนักทางที่จะเสด็จมาแต่เมืองนครจนถึงท่าคักดีประมาณ
 ๓๐๐ เส้น แลวิ่งเรือเล็กมาตามลำคลอง จนถึงที่เรือไฟจอดประมาณ
 ๔๐๐ เส้น เรือไฟจะแล่นมาแต่ปากพญาจนถึงปากน้ำเจ้าพระยาโดยเร็ว
 ที่เคยวกสคนส่วน เพราะต้องหยุดกลางทางรัชลำเลียงฟัน ในฤดูนี้
 เปนลมสำเภาแลลมพายคี่คะเขา แลสลาคันก็กล้า เมื่อเสด็จมา
 กลางทางชนบกกลางน้ำร้อนร็ร้อนเร็ว ถ้าพระอาการแปรผันเป็นอย่าง
 ไรไป จะกลับก็ใช้จะไปก็ผิด ยากที่เคียว ฉนวนวิตกนักครั้งนี้ จะจัด
 หมอออกไปรัชเสด็จที่คักไปกว่าชนรัตนแพทย์ หมื่นวาโยนารถก็ไม่มี
 เจ้าพระยานครเขากก็ประกบประคองโตมาได้หลายปี จะเสด็จมาครั้งนี้
 จะให้หมอสองนายนั้นเข้ามาสั่งเสด็จๆ ที่เจ้าพระยานครก็ไม่มีหมอ
 จะอยู่ระวังโรคอย่างนี้ เมื่อจะหนักมากก็หนักไม่ทันรู้ตัว แลไม่เห็น
 มีผู้ ไทชนะคะคานมาเลย บ้างได้โปรดปรกษยาหาฤกษ์กันคักกับหม่อม
 น้อยใหญ่หม่อมน้อยเล็ก พระยาเทพอรชุน พระเสนหามนตรี พระ
 ยกกระบัตร กรมการด้วยเถิด แลจึงปรกษาว่ากล่าวกับพระองค์
 ท่านคูก ถ้าตกลงกันว่าควรจะเสด็จ ก็จงคิดอ่านเชิญเสด็จมาให้ คัก
 ถ้าเห็นว่าไม่ควรจะเสด็จ ก็จงช่วยกราบทูลผ่อนผัน อย่าให้ท่าน
 ชคเคืองฉนวนว่าชครัชสัง บ้างคักหม่อมน้อยใหญ่หม่อมน้อยเล็กคัก
 จงเอนคูกันให้มากเถิด.

จดหมายมาฉวันศักร ชนสืบสาค่า เดือนหก บังอรจตวาศก
 คักราช ๓๒๒๔ เปนวันที่ ๔๐๐๖ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถเลขาที่ ๕

- ๑ ^๒ ^๓ ข้า คือเจ้าจอมมารคาน้อยเล็ก เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าขัติยวงษา
 ๒ ^๒ ^๓ ข้าน้อยใหญ่ เจ้าจอมมารคาน้อยใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ เป็นธิดา
 เจ้าพระยานครพิศม์ แด่เป็นเจ้าจอมมารดากรมพระราชวังบวร
 มหาศักดิ์พลเสด็จ
 ๓ พระองค์เจ้าสว่าง ในกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสด็จ

ฉบับที่ ๒

จากหมายถวายมายังพระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาว์เจ้าน้าของ
 กรมหม่อมฉันให้ทราบ ด้วยหนังสือรับสั่งของเสด็จ โปรดให้ชน
 หมนชาวอภิมยุถอมานัน ไต่มาถึงมอกรมหม่อมฉัน เมื่อวันอาทิตย์
 ชนสืบเอื่อกำเคื่อนแปดอตุราสาธ ความไต่อ่านทราบแล้ว กรมหม่อม
 ฉันคิดด้วยเกล้า ๆ ว่าเสด็จประพวรครั้งนั้น ประพวรพระโรคใหญ่พระ
 โรคมาก พระชนม์พรรษา也多แล้วจะเสด็จไป ๆ มา ๆ ในกลางทะเล
 กรมหม่อมฉันวิตกมากนัก ซึ่งว่าจะเชิญข้าน้อยเข้ามาด้วยนั้น ข้าน้อย
 ก็ออกมาจากกรุงอยู่เมืองนครศรีธรรมราชแต่อายุ ๕๓ - ๕๔ ปี ก็ยัง
 บ่นว่ากลัวทะเลนัก แต่ข้าน้อยอยู่เมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้เข้ามาเลย
 ถึง ๔๕ ปีมาแล้ว อายุข้าน้อยก็ถึง ๘๘ นับว่า ๘๘ ปีมาแล้ว ถ้ามีสติ
 อยู่ไม่หลงไหล ก็เห็นจะไม่ยอมมา ก็ถ้าหลงไหลพินเพื่อน จะพา
 มาร่อนรับร่อนเร่ ก็เป็นทวิตกนัก พระองค์ของเสด็จนั้นเพราะเป็น
 เจ้าเป็นนาย อย่างไร ๆ เมื่อสิ้นความวิตกความประสงค์แล้ว ก็ควร
 จะต้องเสด็จกลับคืนมายังกรุงเทพมหานครให้ได้ ก็ถ้าเสด็จกลับมา
 แล้วให้การเป็นเสร็จแต่ครั้งหนึ่งคราวเดียวได้ ก็เป็นดี ก็ถ้ากลับมีพระ
 ประสงค์จะให้ไปส่งเสด็จอีก แล้วรับเสด็จอีกเป็นหลายครั้งหลายคราว
 กรมหม่อมฉันวิตกนัก เพราะข้าน้อยก็ชราภาพแล้ว เสด็จก็เจริญพระชน
 มายุมาก แล้วก็ประพวรอยู่ด้วย ก็ถ้าเสด็จจะทรงรฤกถึงกรมหม่อม
 ฉัน ๆ นึกว่าในกลางเคื่อนแก้วฤาแรมอ่อน ตัวกรมหม่อมฉันจะลงไป

เฝ้าเสด็จเอง แต่จะขอเฝ้าเพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จะ
 ให้มีผู้ไปรับเสด็จลงมาพบกระหม่อมฉัน เพราะจะขึ้นไปเฝ้าให้ถึง
 เมืองนครศรีธรรมราชอย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่มีความลำบากแก่เจ้า
 พระยานครแลกรมการ ไพร่ ข้าราชการทั้งปวงนั้นไป กระหม่อมฉัน
 จะหยุดเรืออยู่เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช แล้วจะให้ชาย
 ครีสีทอิฐไชย หลิงอรไทยเทพกัญญาบุตรกษัตริย์มารดาไปเฝ้าถึงที่
 ประทับ แลเยี่ยมเยียนบ้านุ้ย แลญาติพี่น้องแล้วกลับลงมาเรือ ถ้า
 จะเสด็จมาให้กระหม่อมฉันเฝ้าได้ ก็จะมีเสด็จมาด้วย เมื่อเสด็จมาพบ
 กับกระหม่อมฉันแล้ว กระหม่อมฉันจะได้กราบทูลปลุกเสกอาหารการ
 ให้ถวญถ ก็ถ้ามีพระประสงค์จะเสด็จกลับมากองเทพฯ ให้ได้ ก็จะมี
 ได้เสด็จกลับมาร่วมกับกระหม่อมฉันทีเดียว เป็นพระเกียรติยศ
 สมควร เหมือนเมื่อเวลาแรกเสด็จออกไปเมืองนครศรีธรรมราชนั้น ถ้า
 จะยังไม่เสด็จกลับ ก็จะมีให้ไปส่งเสด็จกลับไปอยู่กับบ้านุ้ย ไม่
 ต้องเสด็จเข้ามาเยี่ยมกระหม่อมฉันให้ลำบากถึงกรุงเทพฯ เลย

พระองค์เจ้าคุณศรี (๓) สิ้นพระชนม์แล้วแต่วันศุกร์แรมสิบค่ำเดือน
 แปดชวราสาธ พระศพเชิญไปไว้ที่วังเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ได้ยินว่าจะ
 ได้ถวายพระเพลิงต่อเดือนเก้า การทั้งปวงเป็นการในพระบรมราชวัง
 หนึ่งหม่อมเจ้าช่อมในเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราภรณ์ ซึ่งภายหลังมาได้
 เลื่อนเป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ์ บัวยโรคหัดมานานแล้ว ในบัดนี้
 แต่เดือนหกมาช่วยหนักถึงชีพตกษัยเสียแล้ว เมื่อวันพุธแรมหก
 ค่ำเดือนแปดชวราสาธ จะได้ปลงศพในเดือนเก้าฤกษ์เดือนสิบ

จดหมายมาณเดือนแปด บัคนเบญจศก ศักราช ๓๒๒๕

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๖

- ๓ พระองค์เจ้ากุญแจ ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท
 ประสูติในรัชกาลที่ ๓ เมื่อขุขวด พ.ศ. ๒๓๓๕

ฉบับที่ ๗

จดหมายมายังพระยาวิชีวิตสรไกร พระเสนหามนตรีให้ ทราบ
 ด้วยขบขันข้าพเจ้ามีเรือกลไฟชนิดใหม่อีกลำหนึ่ง ให้ชื่อว่า บรมราชวร
 ฤทธิ (๓) มีกำลังร้อยแรงม้า เดินสี่ล้อสองหนอก ข้าพเจ้าจะใคร่ลอง
 เรือไปเล่นเล่นในทะเลตามลมอากาศพอสบาย ไม่อยากจะขนบ้านขน
 เมืองใด ไม่อยากไต่ของถวายเป็นไร ๆ ของผู้ใดคอก เพราะ
 ท่านทั้งปวงไต่เสียของถวายมามากแล้ว อนึ่งเมื่อวันอาทิตย์ ขนสี่ล้อ
 ค่ำเดือนแปดออกตราสาร ข้าพเจ้าไต่รับหนังสือของพระองค์เจ้าขัติยวงษา
 มีมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๓ ความว่าท่านมีพระประสงค์จะเสด็จมากรุงเทพฯ
 จะใคร่พบบ้านข้าพเจ้า ขอให้จัดเรือกลไฟไปรับ ข้าพเจ้าเห็นพระองค์เจ้า
 ขัติยวงษาก็เจริญพระชนมายุมาก แล้วก็ประจวบอยู่ด้วย จะเสด็จมา
 ในทะเลลำบากนัก ข้าพเจ้าวิตกอยู่ เมื่อท่านทรงรุดมาถึงจะใคร่พบบ้าน
 ข้าพเจ้าแล้ว ในกลางเดือนเก้าฤกษ์แรมอ่อน ๆ ข้าพเจ้าจะไปทอดเรืออยู่
 เพียงปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช จะใช้ชายศรีสิทธิธงไชย หญิง
 อรไทยเทพกัญญา บุตรภักขมารดาแลญาติอื่นไปเฝ้าแต่เวลาเช้าถึงพระ
 องค์ท่าน แลเยี่ยมเยียนบ้านนุ้ยแลญาติอื่น ๆ แล้วไปนมัสการพระ
 มหาธาตุ เวลาบ่ายแล้วจะไต่กลับมาลงเรือณวันนั้น ให้พระยาวิชีวิต
 สรไกร พระเสนหามนตรี จิตเรือ จิตข้างวอข้างกบมารับในเวลาเช้า
 ถ้าพระองค์เจ้าขัติยวงษาจะใคร่เสด็จลงมาพบบ้านข้าพเจ้าที่เรือ ก็ให้พระยา

๕๗

วิชิตสรไกร พระเสนหามนตรี ช่วยกันปรึกษาระดับระของรัชเสด็จส่งเสด็จ
 ให้ท่านเสด็จมาโดยสหายตามพระประสงค์เถิด จงอย่าได้ปลุกพลับ
 พลาฝาเลอนแลจกการอื่น ๆ นอกจากการทวานเลย ข้าพเจ้าไม่ชน
 บ้านชนเมืองแล้ว เพราะจะขึ้นไปถึงที่ประทับเมืองนครศรีธรรมราช
 อย่างครั้งก่อน ก็จะเป็นที่มีความลำบากแก่เจ้าพระยานคร แลกรม
 การ แลไพร่ใช้ราชการนั้นไป.

ในพระราชหัตถ์ฉบับที่ ๗

- ๑ เรือพระที่นั่งบรมราชวรฤทธิ เข้าใจว่าลำเดียวกับที่ (เปลี่ยนนาม)
ปรากฏภายหลังว่าเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช เป็นเรือกล
ไฟ ๒ ปล่อง

ฉบับที่ ๘

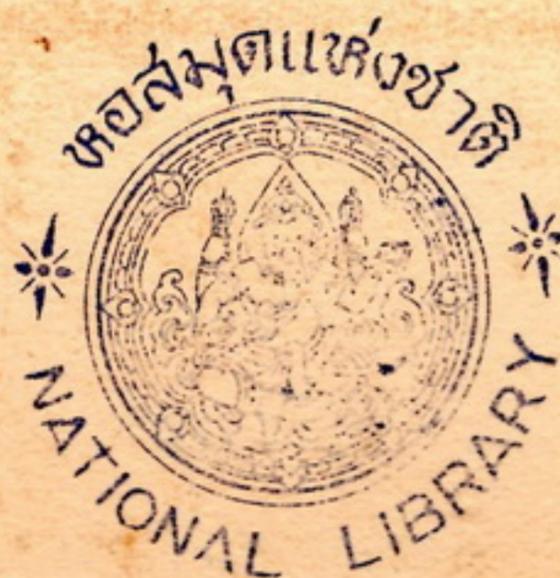
จกหมายมายังหม่อมน้อยใหญ่ หม่อมน้อยเล็กให้ทราบ ด้วยเรือ
 บรมราชวรฤทธิ ซึ่งข้าพเจ้ามา แลเรือมหาไชยเทพ ซึ่งพระองค์เจ้า
 บัณฑิตเสด็จมา แลเรืออนชงใช้จักรออกจากที่ทอดศมอหน้าเมือง
 นครศรีธรรมราช ในวันอาทิตย์แรมแปดค่ำ เดือนเก้า มาในกลางคืน
 มีคนัก ไม่เห็นเขาเห็นฝั่ง กลัวศิลารุงรังที่ช่องสมุย ต้องรอ ๆ มา
 จนรุ่งถึงแหลมคอกวาง เรือข้าพเจ้าใช้จักรออกไปใกล้เกาะสมุย แต่
 ใดก็คอยแต่ห่าง ๆ เพราะผู้นำทางไม่มี เวลานั้นลมก็จัด คลื่นก็กล้า
 ฝนก็ตกกลงมามาก ข้าพเจ้าก็ใช้จักรข้ามไปออกช่องอ่างทองที่เคียว
 เมื่อออกช่องอ่างทองมาแล้วนั้น ยังแลเห็นเรือมหาไชยเทพ แลเรือ
 ราษฎรราชไพร ใช้จักรออกช่องอ่างทองตามมาข้างหลัง แต่ในวัน
 จันทร์แรมเก้าค่ำเดือนเก้า นั้น เรือข้าพเจ้าก็หาได้แวะเข้าที่ชุมพรไม่
 ใช้จักรมาทางลัดนอกเกาะง่ามไม่ได้หยุดเลย จนมาถึงหน้าด่านเมือง
 สมุทรปราการ วันอังคารแรมสิบค่ำเดือนเก้า เวลาเที่ยงหยุดอยู่หน้อย
 หนึ่ง แลวกใช้จักรขนมาลงกรุงเทพมหานคร เวลាយ่ำ ๒ โมง แต่
 เรือมหาไชยเทพนั้น ได้ยินในวันจันทร์แรมเก้าค่ำเดือนเก้า เวลาเย็น
 แวะเข้าที่เมืองชุมพร เรือเกยตันทก็คอยออกไม่ได้ จนต้องถ่ายคนถ่าย
 ของออกหมด เรือจึงลดยลาขนได้ ต้องรอจอดเรืออยู่จนวันอังคารแรมสิบ
 ค่ำเดือนเก้าออกวันหนึ่ง ต่อวันพุธแรมสิบเอ็ดค่ำเดือนเก้า จึงได้ใช้จักรมา
 ได้ มาถึงกรุงเทพ ฯ วันพฤหัสบดีแรมสิบสองค่ำเดือนเก้าเวลาพลยค่ำ

ไตรยเสด็จพระองค์เจ้าขัทมราชขึ้นมาในวังในวันนั้น ไตรยตกใจใหม่ซึ่ง
 ทำลงในเรือนข้าน้อยใหญ่ เรียกว่าเรือนแม่แซอยู่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์นั้น ถวายให้เสด็จประทับอยู่ ด้วยท่านไม่ชอบ
 พระไทยที่จะเสด็จไปอยู่ที่ตำหนักของท่านในพระบรมราชวังแล้ว ตั้งแต่
 เสด็จมาในเรือกตชนบกแล้วกต พระอาการก็เป็นปรกติอยู่เหมือน
 อย่างเดิม ไม่ประชวรมากไป ไม่คลายชน แต่เมื่อพวกข้าในกรมยัง
 มาไม่ถึง ไตรยก็กับจินจิตรเสนห์ (๑) แล้วว่า ครอบครัวยุขในกรม
 ที่ปะปนด้วยผู้ชายนั้น จะให้อาครยอยู่ที่บ้านเจ้าพระยามนครไปก่อน เมื่อ
 พระองค์เจ้าขัทมราชเสด็จมาถึง จินจิตรเสนห์ก็ไต่ไปรับเสด็จ ความ
 ทั้งปวงนกรายเรือนข้าน้อยให้ทราบด้วย ข้าพเจ้าก็วิตกอยู่กลัวข้าน้อยจะ
 ไม่สบาย ด้วยพระองค์เจ้าขัทมราชเสด็จเข้ามาเสียบในกรุงเทพ ฯ คิด
 อ่านว่ากล่าวเล่าโลมไว้ ให้คืออย่าให้เสียใจ การที่จริงนั้นข้าน้อยก็ไม่ได้
 นึกเลยว่าจะกลับเข้ามาหาพระองค์เจ้าขัทมราช ฤาจะเชิญเสด็จพระองค์
 เจ้าขัทมราชออกไปอยู่ด้วย การที่พระองค์เจ้าขัทมราชได้เสด็จออก
 ไปนั้น เป็นการข้าพเจ้าคิดเอง ข้าพเจ้าก็นึกว่าจะใคร่ให้พระองค์เจ้า
 ขัทมราชเสด็จอยู่กับข้าน้อยจนสิ้นอายุข้าน้อย แล้วจึงจะเชิญเสด็จกลับมา
 แต่เหตุที่ไม่ได้คิดเห็นแต่ก่อนยังเกิดขึ้น คือพระองค์เจ้าขัทมราชไป
 ประชวรลง พระอาการก็มาก แพทย์หมอมตเมืองนครถวายยามากคน
 แล้ว พระอาการก็ไม่คลาย ท่านจึงไม่สบายจะใคร่เสด็จกลับคืนเข้า
 มากรุงเทพ ฯ ตามเดิม ท่านมีหนังสือมาแจ้งให้ไปรับเสด็จก็หลายครั้ง

ข้าพเจ้าก็ยงร่อ ๆ ริ่ง ๆ ฟังกระแสร์ท่านอยู่ จนครั้งนั้นท่านรับสั่งว่า
 ข้าพเจ้าเชิญเสด็จท่านไปทิ้งเสีย ข้าพเจ้าจึงรับเสด็จกลับมาด้วยเป็น
 ความพอใจ สิ่งของใด ๆ ที่บ้านนุ้ยเก็บไปจากกรุงเทพฯ ฯ เมื่อครั้งบ้านนุ้ย
 ออกไปจากกรุงเทพฯ ฯ สิ่งของเหล่านั้นคนทั้งปวงก็รู้ถือว่า เป็นสิ่งของพระ
 องค์เจ้าขัติยราชโศภิตมาก ก็สิ่งของใดเป็นของบ้านนุ้ย ถ้าบ้านนุ้ยล่วงชีพ
 ไปก่อนพระองค์เจ้าขัติยราชโศภิต ของทั้งปวงนอกจากสิ่งที่บ้านนุ้ยสั่งฤาทำ
 พิณยกรรรมยกให้ญาติอื่นแล้วนั้น ก็ควรตกเป็นของพระองค์เจ้าขัติยราช
 ทังสน ก็เรื่องทรัพย์สินสิ่งของของบ้านนุ้ยนั้น พระองค์เจ้าขัติยราชเสด็จออก
 ไปอยู่กับบ้านนุ้ยที่เมืองนครศรีธรรมราชก็ถึงเสียมาแล้ว การจะอย่างไร
 กันในเฝ้าในเรือนข้าพเจ้าก็ไม่ได้ทราบด้วยเลย ไปถึงท่านว่าจะเสด็จ
 มากี่รับเสด็จท่านมาพอเป็นอันคนการซึ่งยังเต็มเป็นอย่างไร ข้าพเจ้า
 มาก็คึกก่อก้อนให้เป็นอย่างอื่นไปนั้น ให้คินคงเป็นไปตามเดิม ถ้าบ้านนุ้ย
 จะขัดเคืองข้าพเจ้าอย่างไร ช่วยว่ากล่าวชี้แจงขอโทษข้าพเจ้าให้ด้วย
 จกหมายมาฉวันพฤหัสบดีขึ้นห้าค่ำเดือนสิบ ยี่กุนเขมยจศก
 ศักราช ๑๒๒๕ เป็นวันที่ ๔๕๐๘ ในรัชกาลปัตยุบันนี้.

ในพระราชหัตถเลขาที่ ๘

๑. จมื่นจิตรเสนห์ (หนากลาง) เคยเป็นนายทรงใจรักษ์ แล้วเป็น
 พระยาขำเรือ ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยาอภัยพิพิธ เป็นบุตร
 เจ้าพระยามหาคีรีธรรม

หอสมุดแห่งชาติ
 จันทบุรี

